

EROTOCRITUL lui CORNARO în LITERATURA ROMÂNEASCĂ

de VASILE GRECU.

PREFAȚĂ.

Țin de neapărată datorie să mulțumesc din tot sufletul și la acest loc dlui D. Russo, Profesor la Universitatea din București pentru îndemnul și ajutorul ce mi l-a dat la alcătuirea acestei lucrări, punându-mi la dispoziție orice carte din biblioteca d-sale particulară, atât de bogată în cărți foarte rari sau chiar unice. Mulțumesc de asemenea dlui profesor universitar Ioan Bianu, bibliotecarul Academiei Române, pentru înlesnirile ce mi le-a făcut la consultarea manuscriselor din biblioteca Academiei, precum și dlui Iuliu Tuducescu, paleograful Academiei, pentru ajutorul dat la descifrarea locurilor mai grele. În sfârșit mulțumesc foarte mult dlui Sextil Pușcariu, rectorul Universității din Cluj, fără bunăvoință căruia tipărirea, în împrejurările actuale, a acestei lucrări ar fi fost o imposibilitate.

BIBLIOGRAFIE.

Bianu Cat.	Biblioteca Academiei Române: Catalogul manuscriselor românești întocmit de Ioan Bianu, tom. I, n-rele 1—300, București 1907.
Bianu-Caracaș Cat.	Tom. II, n-rele 301—728, întocmit de Ioan Bianu și R. Caracaș, București 1913.
Câmpinin	Duoi amanți: Filerot și Antusa, estragere și compunere de R. S. Câmpinin, Brăila, tipogr. D. Samollada, 1857.
Courrière	Courrière, Histoire de la littérature chez les Slaves, Paris, 1879.

Ilustrațiune din Ms. A. al NOULUI EROTOCRIT.

Dacoromania I.

- Εὐαγγελίδης Τρυφῶνος Ε. Εὐαγγελίδου Ἱστορία τῆς ποντικῆς Τραπεζοῦντος, Odessa, 1898.
- Fotino Νέος Ἑρωτόκριτος παρά Διονυσίου Φωτεινοῦ, ἐν Βιέννῃ, 1818, 2 volume.
- Gaster Chrest M. Gaster, Chrestomatia română, 2 vol. București, 1891.
- Gaster Gesch. M. Gaster, Geschichte der rumänischen Litteratur, in Gröber's Grundriss der romanischen Philologie, II. Band. 3 Abt., Strassburg, 1896.
- Gaster Lit. pop. M. Gaster, Literatura populară română, București, 1882—1883.
- Iorga, XVIII Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821) de N. Iorga, 2 vol. București 1901.
- Iorga XIX. Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea (1821—1866) de N. Iorga, 3 vol. București, 1907—1908, Vălenii de munte,
- Krumbacher 1909. Geschichte der byzantinischen Litteratur (527—1453) von Karl Krumbacher, 2 Aufl. München, 1897 in Ivan Müller's Handbuch der klass. Altertumswissenschaft, IX. Band. 1 Abt.
- Κυριακίδης Βιογρ. Ἐπαμεινώνδα Θ. Κυριακίδου Βιογραφία τῶν ἐκ Τραπεζοῦντος καὶ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρις ἡμῶν ἀκμαζόντων Λογιῶν, Atena, 1897.
- Κυριακίδης Ἱστ. Ἐπαμεινώνδα Θ. Κυριακίδου Ἱστορία τῆς παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα ἱερᾶς βασιλικῆς πατριαρχικῆς σταυροπηγιακῆς μόνῃς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Σουμελαῖ, Atena, 1898.

- Lambros Cat. Spyr. P. Lambros, Catalogue of the greek manuscripts on mount Athous, Cambridge, 1895—1900, 2 vol.
- Legrand Bibl. Bibliothèque grecque vulgaire publiée par E. Legrand, 10 tomes, Paris, 1880 urm.
- Murko Geschichte der süd-slawischen Litteraturen von M. Murko, Leipzig, 1908.
- Murnu George Murnu : Istoria Românilor din Pînd, Vlahia Mare (980—1259). Studiu istoric după izvoare bizantine. București, Minerva 1913.
- Pann Erot. Noul Erotocrit, compus în versuri de Anton Pann în 5 tomuri, Sibiu, 1837.
- Παπαδόπουλος-Βρεττός A. Παπαδόπουλος-Βρεττός, Νεοελληνική Φιλολογία ἤτοι Κατάλογος, etc. 2 vol.
- Παπαδόπουλος-Κεραμεύς A. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ἱεροσολυμιτική βιβλιοθήκη, ἐν Πετρούπολει, 1891, 4 vol.
- Παρανίνα-Σχεδ. Ματθαίου Κ. Παρανίνα, Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων, Constantinopol, 1867.
- Pypin și Spasovič A. N. Pypin și V. D. Spasovič : Geschichte der slawischen Litteraturen, übers. von T. Pech, 3 vol. Leipzig, 1880—1883.
- Russo El. D. Russo : Elenizmul în România, epoca bizantină și fanariotă, București, 1912.
- Russo St. și Crit. D. Russo : Studii și Critice, București, 1910.
- Σάθας Βιβλ. Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη ἐπιστομὴ Κ. Ν. Σάθα, 7 vol. Veneția-Paris, 1872 urm.
- Σάθας Φιλ. Κ. Ν. Σάθας, Νεοελληνική Φιλολογία, Atena, 1868.

Εανθ.

Βιτζέντζου Κορνάρου 'Ερωτόκριτος, ἔκδοσις κριτικὴ γενομένη ἐπὶ τῇ βόσει τῶν πρώτων πηγῶν μετ' εἰσφωγῆς, σημειώσεων καὶ γλωσσarioύ ὑπὸ Στεφάνου Α. Ξανθοῦδίδου, ἐφόρου ἀρχαιοτήτων ἐν Κρήτῃ, ἣ ἐπισυνάπτονται πραγμάτεια τοῦ καθηγητοῦ τῆς γλωσσολογίας Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι περὶ τῆς γλώσσης καὶ γραμματικῆς τοῦ 'Ερωτοκρίτου καὶ ὀκτὼ φωτοτυπικοὶ πίνακες ἐκ τοῦ χειρογράφου. Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης, 1915, CLXXXX + 784 pag.

Infocata și nenoiocita dragoste a lui Filerot și Antusei, o povestire foarte frumoasă în versuri, păstrată din bătrâni. Ciurcu, Brașov, 1900.

ΜΑΝΥΣΚΡΙΣΕ.

- A** manuscrisul No 3514
- M** — manuscris nenumerotat al „Muzeului limbii române“ de pe lângă Universitatea din Cluj.
- a** manuscrisul No 2605 f 10^v — 88^v
- B** „ No 158
- C** „ No 145
- b** „ No 2606f1—10^r
- F** „ No 197
- f** „ No 582

Apoi manuscisele No 3205, 3206, 3207 și 3208.

Toate aceste manuscise, afară de **M**, se află în biblioteca Academiei Române din București.

Introducere.

Grecii și Românii. Cele două mai însemnate și mai alese popoare din creștinătatea dominată de Turci au fost, fără îndoială, Grecii și Românii.

Viața culturală a acestor două națiuni, veacuri întregi, a stat mereu în legături excepțional de strânse, ajutorându-se și influențându-se.

Țările românești au oferit „Muzelor elenice rătăcitoare“, din cauza jugului-turcesc asupritor, un adăpost însoțit de cel mai larg sprijin material și moral²⁾. Și acest adăpost a ținut mai bine de trei veacuri. Mai din belșug a fost dat însă cu deosebire de pe la mijlocul veacului al 17-lea și până pe la sfârșitul veacului al 18-lea, când în sfârșit, după puține decenii, Grecii izbutiră a-și întemeia statul lor independent.

Supt astfel de împrejurări, n'are de ce să ne prindă mirarea, dacă traduceri și prelucrări în românește din literatura bizantină și neogrească sânt într'un număr considerabil. O bună parte din literatura noastră populară scrisă a pornit din aceste prelucrări și traduceri.⁴⁾

Literatura populară scrisă. Însemnătatea literaturii populare scrise n'a fost încă apreciată în de-ajuns. Hasdeu în fundamentala sa operă „Cuvente den bătrâni“ i-a dat oarecare importanță, reproducând și comentând câteva fragmente vechi din literatura populară scrisă. Luându-și probabil de aici îndemnul, M. Gaster a scris cartea sa îndrumătoare „Literatura populară română“, în care a fixat contururi generale, lăsând însă în marginile lor câmp larg de muncă. Fiecare capitol din această carte are nevoie să mai fie tratat într'o monografie deosebită. Până acuma însă s'a dat o astfel de monografie numai asupra Alexandriei.⁵⁾

1) Iorga, XVIII, vol. II, pag. 8.

2) Iorga, XVIII, vol. I, p. 28—60, 443—457.

3) Vezi D. Russo *El.* pag. 54—57.

4) Vezi Gaster *Lit. pop. passim* și Gaster *Gesch.* pag. 312—317, 337—339, 379—386, 388, 391, 392, 395—401, 415, 418, 420.

5) N. Cartoian : *Alexandria în literatura românească*, București, 1910, IV 101 pag.

M. Gaster în „Chrestomatia” română“ a dat literaturii populare scrise atenție mai mare, reproducând fragmente mai multe și mai bogate din ea. De asemenea și în a sa „Geschichte der rumänischen Litteratur“, până la 1830 istoria literaturii populare scrise cuprinde un loc mai mare.¹⁾ În monumentală operă care e „Istoria literaturii românești“ de N. Iorga, literatura populară scrisă nu-și are capitolul său deosebit, ci e tratată numai incidental.

Lucrarea de față vine să mai adauge o monografie asupra unei prelucrări din literatura veche neogreacă, prelucrare care în românește are să devie o carte populară. E vorba de Erotocritul lui Cornaro.

Numai când se vor scrie astfel de monografii asupra celor mai multe cărți populare, — un lucru destul de anevoios, deoarece cele mai multe stau ascunse încă în manuscrise,²⁾ cari sânt accesibile mai cu anevoie și mai greu de studiat, — abia atunci ne vom putea da seama pe deplin de influența covârșitoare ce-a avut-o literatura bizantină și literatura veche neogreacă asupra literaturii populare românești, fie direct sau indirect.

Erotocritul lui V. Cornaro. Erotocritul lui Cornaro e o poemă romantică medievală, scrisă în dialectul ce se vorbește, cu puține schimbări, încă și astăzi în partea de răsărit a insulei Creta.³⁾ Autorul se cheamă Βιτζέντζος Κορνάρου. El s'a născut în orașul Sitia (Σητεία) din Creta, astăzi Limani

1) Vezi Gaster *Gesch. pag. 379—418.*

2) O colecție bogată de manuscrise de acest fel e în posesia Academiei Române.

O colecție foarte importantă, ca la 400 de manuscrise, în partea cea mai mare cărți populare, se află în posesiunea d-lui M. Gaster la Londra. Ar fi o mare pagubă pentru știința românească, dacă aceste manuscrise nu s'ar întoarce la una din bibliotecile sau Universitățile românești, căci în Londra cu anevoie vor putea fi cetite și studiate.

Multe manuscrise se mai află încă prin bibliotecile particulare, ai căror proprietari ar face un bun serviciu științei, dând la iveală, într-o vevistă mai răspândită, tipăriturile devenite rare și manuscrisele ce le posedă, cu o descriere scurtă și o indicație sumară a conținutului lor.

Bănuim că și în Biblioteca centrală din Iași se vor fi aflând încă lucruri necunoscute. Publicarea cataloagelor tuturor bibliotecilor mai mari din România, ca un adaos la Creșterile colecțiilor Academiei, ar fi un lucru de mare folos.

3) Xanth, pag. XLIII.

(Διόμνι τῆς Σητείας), și s'a însurat la Castron, capitala Cretei, (astăzi Iraclion, Ἡράκλειον), precum spune însuși în epilogul poemei sale.¹⁾ Poetul a nimerit așa de bine spiritul poeziei populare, încât poema sa, în puțină vreme, a devenit, la întreg poporul grec, mai populară ca oricare altă operă literară artistică, iar această popularitate și-a păstrat-o până în ziua de astăzi.²⁾

Părintele limbii literare neoelenice, Adamantios Corais (Ἀδαμάντιος Κοραΐς, 1748—1833), l-a numit pe autorul Erotocritului, Homer al literaturii grecești, scrisă în limba populară (Ὅμηρος τῆς χυδαϊκῆς φιλολογίας). Deși numirea aceasta i s'a dat mai mult ironic, totuși e potrivită și binemeritată. Cornaro, ca și un al doilea Homer, a stănit în jurul poemei și persoanei sale vâlvă mare. Părerile cele mai variate și uneori diametral opuse s'au spus asupra lui. Locul unde s'a alcătuit, dacă nu poema întreagă, cel puțin primul sâmbure al ei, a fost căutat din Tesalia și Atena (Sathas) până în Creta, unitatea operei a fost discutată (Politis), timpul când s'a alcătuit a fost căutat în diferite epoci, cari încep dela 961 (Sathas) și sfârșesc la 1677 (Xanthudidis); poema a fost declarată drept cel mai nefalsificat produs medieval de import francez (Sotiriadis), dar și cea mai desăvârșită poezie populară și națională grecească (Politis) ș. a. m. d.³⁾

Ediția critică
a lui
Xanthudidis.

In 1915 a apărut în capitala Cretei, Ἡράκλειον, prima ediție critică a lui Erotocrit, îngrijită de S. A. Xanthudidis. E o ediție făcută cu multă erudiție și cu o deosebită îngrijire. — Într'o introducere lungă de 180 de pagini, octav mare, dar foarte interesantă, Xanth. arată soarta textului lui Erotocrit; descrie primele două ediții, cari au mare importanță pentru restabilirea textului; arată și discută totul ce s'a scris despre locul alcătuirii și despre timpul compoziției Erotocritului; caută să identifice pe autorul lui; rezumează totul ce s'a scris despre izvoarele întrebuițate de Cornaro și despre operele cari l-au in-

1) *E vers. 1545 și 1547.*

2) *Krumbacher, pag. 871.*

3) *Vezi Xanth. introducere.*

fluențat; arată foarte aprecierile ce s'au scris despre Erotocrit și sfârșește cu un capitol despre limba și versificația lui Cornaro. Citind această temeinică introducere, nu putem decât repeta cuvintele cu cari Xanth. încheie capitolul asupra aprecierilor lui Erotocrit: după părerile atâtor învățați însemnați și serioși asupra poemei lui Cornaro credem că e de prisos să mai adaogăm și noi ceva; n'a rămas aproape nimic nou ce-ar mai putea fi spus.¹⁾ Dar fiindcă tot Xanth. adaoage că cititorul, care a străbătut părerile și concluziile de mai sus, poate, *mutatis mutandis*, să-și formeze din ele părerea lui proprie,²⁾ vom adăoga câteva observațiuni.

Aprecierea lui Erotocrit. E vădit că valoarea literară a lui Erotocrit nu poate fi judecată după vederile învățaților de la sfârșitul veacului al 18-lea și începutul celui de al 19-lea, cari, în întreaga literatură grecească, nu puteau vedea adevărate valori artistice decât numai în operele antichității clasice. Dar nici judecata poporului elenic care a arătat neîntreput, în cursul veacurilor, pentru Erotocrit o admirație nemărginită,³⁾ nu poate fi hotăritoare. E drept că în Erotocrit întâlnim multă poezie adevărată și artă desăvârșită, totuși interminabilele tânguiri ale Aretusei și sfaturile pline mereu de aceeași înțelepciune ale Frosinei, cari cuprind, bună oară, numai la începutul părții a treia din Erotocrit, mai bine de 500 de versuri după olaltă, rămân o scădere.⁴⁾

Datarea lui Erotocrit. În privința fixării timpului când s'a scris Erotocritul, nu s'a ajuns încă la o înțelegere deplină. Cele mai multe păreri oscilează între veacul al 15-lea și al 17-lea. Xanthudidis caută să scoată o dată cât mai nouă, ajungând până la 1677. Trebuie să mărturisesc însă că citind motivările lui Xanth. am rămas cu impresia, că se lasă îndemnat de oarecare patriotism

1) Xanth. p. CLXIV: „μετὰ τὰς... κρίσεις τόσων σοφῶν καὶ σοβαρῶν ἀνδρῶν περὶ τοῦ ποιήματος τοῦ Κορνάρου... κρίνομεν περιτὸν ἡμεῖς σήμερον νὰ προσδιέσωμέν τι· δὲν ἔμεινε σχεδόν τι δυνάμενον νὰ λεχθῆ νέον.“

2) Ibid.: „ὁ ἀναγνώστης, ὅστις διήλθε τὰς ἀνωτέρας γνώμας καὶ κρίσεις, δύναται *mutatis mutandis* νὰ μορφώσῃ ἐξ αὐτῶν τὴν ἰδίαν γνώμηγ.“

3) Xanth. p. CLXV.

4) Krumbacher, pag. 871.

Ilustrațiune din Ms. A. al NOULUI EROTOCRIT.

Dacoromania I.

local,¹⁾ când caută să-l scoată pe Cornaro cretan cât mai curat și din această cauză îl duce cât se poate mai mult spre sfârșitul veacului al 17-lea, ca astfel, grecizarea poetului de origină venețiană să fie cât mai completă.

Primul editor venețian al lui Erotocrit, vorbind la 1713 despre această poemă, o numește *ποίημα παλαιόν*. Pentru o poemă scrisă abia de 50 de ani, cred că atributul de *παλαιόν* (veche) nu se potrivește. — E drept că Xanth. citează două exemple, unul în care orașul Rethemnos fălindu-se, în *Războiul cretan* al lui Bunialis, cu poetul Chortatzis, îl numește *ἕνα παιδί μου παλαιόν*, deși nu trecuseră decât 60 de ani de când trăise Chortatzis; iar altul, în care fiind vorba de o ediție apărută cu 39 de ani în urmă, totuși se spune despre ea că *εἶχε γίνει πρόπαλαι*. Cred însă că e cu totul alt ceva, când se vorbește despre o persoană sau despre o ediție și i se spune veche, și cu totul alt ceva, când un editor, editând o operă literară, îi spune că e o poemă veche. În cazul întâiu cred că sânt de ajuns câteva decenii, în cel de al doilea însă e nevoie de cel puțin un veac.

G. Hatzidakis, din motive lingvistice — și în materie de limbă medio-grecescă și neo-greacă Hatzidakis este o autoritate în deobște recunoscută²⁾ — propune sfârșitul veacului al 16-lea sau începutul celui de al 17-lea.³⁾ Această dată cred că se apropie mai mult de adevăr. Pentru părerea că Erotocrit a fost scris în cei din urmă ani ai veacului al 16-lea sau în cei dintâi ai celui de al 17-lea, cred că voi putea să aduc încă o dovadă, când voi vorbi despre Vlahii din Erotocrit.

Restabilirea textului lui Erotocrit. Si în privința restabilirii textului lui Erotocrit, Xanth. udidis e influențat de patriotism local. Din multele manuscrise ale lui Erotocrit, amintite de primul editor,³⁾ nu ni s'a păstrat decât unul singur, Harleianus 5644, din 1710. Drept bază pentru restabilirea textului trebuie luat deci sau acest manuscris sau prima ediție din 1713. Xanthu-

1) *Di Xanthudidis e cretan, vezi Xanth. pag. XI.*

2) *Vezi Xanth. pag. LV.*

3) „Ἐρωτόκριτος... πρέπει νὰ τεθῆ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 16 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17 αἰῶνος“. Xanth. pag. LII.

didis se hotărăște pentru primele ediții, din 1713 și 1737, totuși corectează tradiția după dialectul din Creta.¹⁾

Edițiile lui Erotocrit. Afară de vechile ediții amintite de Xanthudidis,²⁾ se mai află în biblioteca Academiei Române în București o ediție din 1802, cu titlul: *Ποίημα ἑρωτικὸν λεγόμενον Ἐρωτόκριτος, συντεθὲν ἀπὸ τὸν ποτὲ εὐγενέστατον Βιτζέντζον τὸν Κορνάρου, ἀπὸ τὴν χώραν τῆς Σιτίας τοῦ νησιοῦ τῆς Κρήτης. Νεωστὶ μετατυπωθὲν καὶ μετὰ πάσης ἐπιμελείας διορθωθὲν. ,αωβ' Ἐνετίησιν 1802 παρὰ Νικολάου Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων.* Intocmai cu același titlu citează Krumbacher³⁾ o ediție din 1804, aflătoare în biblioteca statului din München, pe care Xanthudidis de asemenea nu o înregistrează.

Rezumat din Erotocritul lui Cornaro.

Înainte de a trece la cercetarea traducerilor și prelucrărilor lui Erotocrit în românește, dăm un rezumat al operei lui Cornaro, ca să se poată urmări mai ușor schimbările ce s'au făcut în românește. Acele locuri cari în românește au suferit mai multe schimbări, le vom da mai pe larg.

Cornaro ne arată la început motivul ce l-a îndemnat să scrie această povestire. Schimbările norocului, vălmășagurile și dușmăniile războiului, puterea iubirii și frumusețea prieteniei l-au îndemnat să povestească cum s'au arătat toate acestea în desfășurarea unei iubiri adevărate. Si a povestit ca să dea și altora o pildă, că o prietenie adevărată și o iubire neprefăcută și fără viclesug învinge până la urmă toată pedicile.

În vremile vechi eră în Atena un împărat mare cu numele *Iracli*. Împărăteasa lui se chemă *Artemi* și eră prea înțeleaptă, dar nu făcea copii. Prin rugăminți dese către cer și soare însă au

1) *Vezi Xanth. pag. CLXXXV și CLXXXVI: Κριτικαὶ παραλλαγαὶ καὶ παρατηρήσεις, de ex. τελικόν ν, ἀροί τσ, τσι ἀντὶ τῆς, τὸς, ταῖς* Pag, CLXXXVII: *Ἀὔξησις ἤ, ἐ φ. a. Mai vezi și schimbările numelor, pag. 367–370, fără să mai amintim și cazuri singulare din aparatului critic.*

2) *Xanth. p. III,*

3) *Krumbacher, pag. 871.*

dobândit împlinirea dorinței, născându-li-se o fată prea frumoasă și înțeleaptă, căreia i-au pus numele *Aretusa* și care a fost crescută cu foarte multă învățatură. Împăratul avea mulți sfetnici, dar cel mai de aproape îi era *Pezostrat*. Acesta avea un singur fecior prea frumos și învățat întru toate, pe care-l chemă *Erotocrit*. De dragul tatălui său, împăratul îl avea ca pre un fiu al său. Mergând pe la curtea împărătească, *Erotocrit* prinse dragoste de fata împăratului, robindu-se de la o vreme cu totul patimei sale, fără ca *Aretusa* să știe ceva.¹⁾ Toate încercările sale de a-și innăbuși iubirea, sânt zădarnice. Ocolirea curții împărătești, primblările, vânătoarea neajutându-i nimica, se destăinuiește prietenului său *Polidor*, care îi era ca și un frate. Acesta caută prin sfaturi să-l dezbrace de această iubire, care numai nenorocire poate să-i aducă lui și părintelui său, căci cine a văzut ca slujitorul împăratului să fie îngăduit a iubi odraslă împărătească?! *Erotocrit* se hotărăște, la sfatul prietenului său, a nu mai merge pe la curtea împărătească, dar ca să-și mai aline focul dragostei ce-l ardeă, își luă lăuta și dimpreună cu *Polidor* mergea în fiecare seară în apropierea palatului împărătesc, unde își vărsa focul inimii sale în cântece cu glas de privighitoare. În curtea împărătească toți ascultă plini de admirare. *Aretusa* își face cele mai alese inchipuiri despre acest minunat cântăreț, așa încât focul dragostei o cuprinde încă înainte de a-l vedea. Împăratul, curios să afle cine este acel cântăreț, dă o masă mare, la care invită multă lume și pe toți cântăreții, punându-i să cânte, doară-l va cunoaște. Dar nu izbutește, și nici bucuria *Aretusei* de a află pe alesul inimii sale nu se împlinește, deoarece *Erotocrit* nu cântă la acea masă. Atunci împăratul trimite într'o seară zece slujitori, ca să prindă pe cântăreț. Aceștia, neputând să-l aducă cu buna, încearcă cu puterea. *Erotocrit* și *Polidor* însă pe doi îiucid, iar pe ceilalți îi rănesc și-i alungă. Numai doi scapă țeferi, de aduc împăratului veste despre strașnica viteză a cântărețului, pe care nici nu l-au putut cunoaște, fiind și el și tovarășul său

1) Pe lângă cele înșirate de *Xanth*, pag. CXXX--CXXXIII, și acesta e încă un motiv luat din literatura populară. Conf. *Erotopaignia* ed. *Hesseling-Pernot*, pag. XXIV. „Ἀγούρος κόρην ἀγαπᾷ κ' ἡ κόρη δὲν τὸ ξέρει.“

cu măști pe obraz. Aretusa auzind că e așa de viteaz, se aprinde și mai tare de dragoste, cu atât mai mult, cu cât cântărețul nici nu mai cântă de acu înainte. Bănuind că acele cântece erau cântate de dragul ei, mărturisește dădacei sale *Frosina* focul ce-o arde. Aceasta o sfătuește și o învață să nu se lase robită dragostei, dar fără nici un folos. Împăratul ia măsuri, spre a-l prinde pe cântăreț, dar Erotocrit, care slăbise de dragoste, încât și părintele său încapă la griji, sfătuit de Polidor, pleacă în streinătate, în țara Egripului, cu nădejdea că poate îi va mai trece focul. Cheile dela palatul său le încredințează maicii sale, cu mare rugămintă să nu le dea nimăru, căci în saltarele sale are hârtii pe cari nimeni nu trebuie să le știe. Maică-sa îl încredințează că nici tatălui său nu i le va da, dacă le-ar cere.

Aretusa, de dragoste, slăbește tot mai tare și împăratul ca să o distreze, hotărăște să facă o mare serbare la care să vie viteji din toate părțile, ca să se ia la întrecere cu lancea. Biruitorul va lua o cunună de mare preț, făcută chiar de mâna Aretusei. Aretusa se bucură de hotărîrea împăratului, deoarece are nădejde că la această luptă de întrecere va veni și viteazul ei cântăreț. În timpul acesta, Pezostrat, tatăl lui Erotocrit, cade greu bolnav, așa încât trimite după Erotocrit, să se întoarcă acasă. Încă înainte de venirea lui Erotocrit, împărăteasa cu Aretusa merg să vadă pe Pezostrat la boală. — Maica lui Erotocrit, uitând de făgăduința dată fiului ei, arată distinșilor oaspeți grădina și palatul minunat al lui Erotocrit. Aretusa e încântată de podoabele ce le vede. Zărind o ușă tăinuită, o deschide și află o cheie, cu care descuie ușa dela odaia cea scumpă a lui Erotocrit, unde își scria el cântecele sale. Acolo Aretusa trage un sărtar și găsește în el un cântec, de care își aduce aminte că l-a auzit cântat fiind de cântărețul cel misterios. Se face că nu i-e bine și că are nevoie de odihnă. Rămânând singură cu dădaca, ia toate cântecele și mai găsește și un portret al ei, zugrăvit de Erotocrit. Astfel e lămurită pe deplin despre iubirea ei, cu toată împotrivirea și cu toate interpretările contrarii ale *Frosinii*.

Când Erotocrit vine acasă și vede lipsa hârtiilor, se înspăi-

mântă, că Aretusa năcăjită de îndrăzneala lui, le va fi arătat împăratului. Se face bolnav și trimite pe Polidor să vadă cum e împăratul. Împăratul însă nu știe nimica și întreabă mult despre Erotocrit, arătând mare părere de rău, când aude că e bolnav. Dar mai ales îi pare rău Aretusei, care și ea eră de față. Polidor spune lui Erotocrit cele aflate, dar mai adaoge că Aretusa s'a arătat foarte mânioasă de îndrăzneala lui. El nădăjduia că astfel poate îl va îndepărta de iubirea-i nenorocită. Aretusa însă îi trimite lui Erotocrit patru mere, cari îl fac îndată sănătos, alungându-i orice îndoială. Erotocrit se prezintă împăratului, cu care prilej schimbă priviri pline de înțeles cu Aretusa. Mergerile la palat se îndesesc și iubirea crește tot mai mare. (A vers. 1—2255.).

În timpul acesta se apropie și ziua serbării hotărîte de împăratul. Erotocrit, cu toată împotrivirea lui Polidor, se hotărăște să ia parte la lupta de întrecere. La această luptă mai vin următorii viteji: *Dimofanis*, feciorul domnului din Mitilene, *Andromachos*, feciorul împăratului din Anapli, *Filaretos*, domnul din Mothoni, *Iracli*, domnul din Egridos, *Nicostratos*, domnul Macedoniei, *Dracomachos*, domnul din Corone, *Tripolemos*, domnul Sclavoniei, *Liocaretis*, domnul din Axia, *Spitholiondas* din Caramania, *Pistoforos*, feciorul împăratului din Bizanț, *Draecardos*, domnul din Patra, *Chipridimos*, feciorul împăratului din Cipru și *Haridimos*, feciorul domnului din Creta. Se descrie alaiul, îmbrăcămintea și semnul ce-l avea zugrăvit pe coif fiecare viteaz.

Haridimos, dimpreună cu toți ai săi, fiind îmbrăcat numai în haine cernite, se povestește pricina tristeței lui, care e următoarea: Mergând cu soția-i la vânătoare, a adormit lângă un izvor. Iar nevasta lui, temându-l cu o fată de cioban de prin partea locului, se duce de lângă el și se ascunde într'un tufiș, spre a-l pândi. Haridimos visând că un leu sare asupra lui, se trezește, ia arcul și merge să-și caute soția. Vede o tufă mișcându-se, crede că e o fiară, dă cu săgeata și-și omoară nevasta. De atunci cu toți ai săi umblă numai cernit.

Iscându-se între el și Spitholiondas un duel pentru o sabie, Spitholiondas e ucis. Din cauza aceasta serbarea se

amână pe a doua zi. A doua zi împăratul hotărăște ca Erotocrit să se ia la întrecere cu Iracli, Filaretos și Dracocardos, apoi Chipridimos cu Dimofanis, Andromachos, Liocaretis și Pistofofos, în sfârșit Haridimos cu Dracomachos, Nicostratos și Tripolemos. Erotocrit, Chipridimos și Haridimos rămân învingători. Fiind ei trei, împăratul hotărăște să se arunce sorți; cei doi dintâi se vor lua la întrecere, iar al treilea va renunța la luptă. La sorți iese Erotocrit și cu Chipridimos. Erotocrit rămâne biruitor și ia coroana biruinții, spre cea mai mare fericire a lui și a Aretusei. Toată lumea îl laudă, întelegând astfel focul Aretusei. (B vers. 1—2464).

Aretusa ne mai putând să rabde focul dragostei ei, se întâlnește în taină cu Erotocrit, într'o cămăruță lângă un hambar împărătesc, cu toate împotrivirile și sfaturile nesfârșite ale Frosinei, care trebuie să cedeze în sfârșit. Odată Erotocrit cere să-i sărute mâna. Aretusa îi refuză această grație, muștrându-l, dar îl sfătuește să trimită pe tatăl său la împăratul, ca să o ceară de noră. Pezostrat nu îndrăznește, dar la urmă cedează rugămintelor stăruitoare ale fiului său. Împăratul însă e cuprins de o mare mânie pentru atâta îndrăzneală și, drept pedeapsă, hotărăște că Pezostrat să nu mai iasă toată viața din casele sale, iar Erotocrit în cel mult 4 zile să plece în surghiun. Aretusa auzind hotărârea împăratului, îl cheamă pe Erotocrit la întâlnirea obicinuită și, în fața Frosinei, se logodește cu el, dându-i un inel și jurându-și unul altuia credință pe viață (I vers. 1—1760.)

Împăratul bănuind că trebuie să fie ceva la mijloc între Erotocrit și Aretusa, hotărăște s'o mărite în grabă după feciorul împăratului din Bizanț, de la care veniseră tocmai pețitori. Aretusa însă, căreia un vis i-a prevestit nenorocirea ce-o așteaptă, nu se supune dorinței părinților, pretextând că nu se poate despărți de ei. Împăratul necăjit de încăpățănarea ei, o aruncă în temniță dimpreună cu dădaca ei Frosina, orânduind să li se dea în fiecare zi numai puțină pâine și apă.

Trecură trei ani, când de-odată un mare războiu se iscă pentru o cetate între împăratul Iracli și *Vladistrat*, împăratul *Vlahiei*, care cu oștile sale ajunge arzând și jefuind până sub

zidurile Atenei Erotocrit, din țara Egiptului, unde se află în surghiun, auzind de năvălirea Vlahilor, merge la o vrăjitoare, care îi dă o apă ce-l înegrește ca pe un arap, și mânat de iubirea Aretusei, pleacă să-și ajute patria și împăratul la nevoie. La parte la mai multe lupte, făcând minuni de vitejie și băgând mare spaimă în Vlași, iar, seara, după luptă, se retrage într'un loc tănuit și neștiut de nimeni. Vladistrat, băgând de seamă că Erotocrit apare todeauna după începutul luptei, dă poruncă să se facă o mare năvală de cu noapte. Planul reușește. Împăratul Iraclii și cu Polidor, pe care Erotocrit, la plecarea sa în surghiun, îl lăsase drept mângâiere părinților săi, ajung în primejdie de moarte. Erotocrit adus de vuetul neobiciuit, vine de-i scapă. A fost o bătălie din cele mai groaznice. Pentru înmormântarea morților se încheie un armistițiu de 12 zile. În timpul acesta vine din Franca întru ajutorul lui Vladistrat *Arist*, nepotul său. În loc de a se mai bate oștile, se hotărăște luptă dreaptă între *Arist* și Erotocrit. Împărații se leagă cu mare jurământ, ca acela al cărui reprezentant va fi biruit, să se supuipe cu toate ale sale împăratului biruitor. După o luptă grea și aprigă *Arist* cade mort, iar Erotocrit e greu rănit. Lui *Arist* i se face un alaiu mare și frumos; Vladistrat îl bocește cu glas mare, apoi îl duce în Vlahia, ca să-l înmormânteze. (Δ, vers. 1—2022).

Cu mare jale și cu multă băgare de seamă, e dus și Erotocrit la palat și culcat chiar în camera Aretusei. După însă-nătoșire, împăratul îl face moștenitor, oferindu-i orice răsplată. Erotocrit cere însă numai pe Aretusa de soție. Împăratul știind încăpățânarea Aretusei de a nu voi să se mărite, se întristează foarte. Și în adevăr, Aretusa îl refuză. Atunci Erotocrit arată inelul ce l-a primit la logodnă. Spre a se încredința de iubirea Aretusei, îi spune că inelul l-a luat dela un tânăr pe care l-au sfâșiat fiarele și care a murit cu cuvintele pe buze: «Te-am pierdut, Aretusa». Cu acest prilej, Erotocrit încredințându-se de iubirea și credința neschimbată a Aretusei, i se descoperă, spălându-se cu una din apele ce le avea dela vrăjitoarea din Egipt, și anume cu apa care înalbea. La sfatul Aretusei, se face iar negru, spălându-se cu apa care înegreă, și merge la împăratul de-i anunță hotărîrea favorabilă a Aretusei, care e a-

dușă cu multă bucurie la palat. Erotocrit chiamă și pe părinții săi și în mijlocul nunții, după ce face împăratului imputări pentru toate cele suferite, se descoperă iarăși, spălându-se cu apa cea fermecată. Erotocrit ia scaunul împărăției și duce cu Aretusa un traiu fericit.

Poetul termină cu asigurarea că orice iubire credincioasă se împlinește cu bucurie și nimeni deci să nu piardă nici la o primejdie nădejdea. Apoi își arată bucuria de a fi terminat lucrarea și dă o mică biografie a sa. (E vers. 1—1550)

Erotocritul în literatura românească.

I. Manuscrisele românești ale lui Erotocrit.

Manuscrisul A, Cel mai aproape de original e manuscrisul **A**, copiat în Bucu-
rești în 1787, împodobită cu chenare aurite. Hârtia e foarte bună. Scrierea caligrafică, deși e de trei feluri, totuși vine din aceeași mână a *logofătului Ioniță*. Numele proprii și inițialele pasagiilor și ale versurilor sânt scrise cu roșu. Manuscrisul are 224 foi, numerotate de copist; și e bogat împodobit cu ilustrații în colorii, 132 la număr, reprezentând felurite scene din Erotocrit. Ilustrațiile sânt făcute de Petru Logofăt, care la urmă își adaugă și autoportretul. Acesta, deși nu e artist pare să fi fost zugrav de profesie, precum dovedesc și ilustrațiile din ms **M**. Comparând aceste ilustrații cu altele dintr'un ms contemporan al Alexandriei¹⁾, unele din ele, se dovedesc a fi convenționale, altele, fiind luate din viață, sânt interesante pentru cunoașterea portului boieresc, a uniformelor, ostășești și a harnașamentului din vremea lui Petru Logofăt.

Îngrijirea cu care a fost scris și împodobit manuscrisul, arată că era menit pentru o bibliotecă mai distinsă. În posesiunea bibliotecii Academiei Române a ajuns prin cumpărare la 1920.

Manuscrisul **A** e relativ bine păstrat, au căzut însă foile 75 și 76 cu descrierea luptei dintre Erotocrit și Filaret și foaia cu tragerea sorților pentru lupta dintre Erotocrit și Chipridim.

1) Vezi ms 648 al Acad. Rom.

Ilustrație din Ms. M. al NOULUI EROTOCRIT.

Dacoromania I

La sfârșitul povestirii, pe foaia 223^v, se află însemnarea: „Sfârșit, lui Dumnezeu laudă. Zugrăvit de Petrache logofăt, pisah log. Ioniță“.

Iar pe verso al foii 224 care e nescrisă, se află, scrisă de aceeași mână, notița: „S'au scris această carte ce să numește Erotocrit în orașul Bucureștilor în zilele Măriei sale Nicolae Petru Mavrogheni Voevod, let 1787 Iulie 1.“

Ceva mai jos, se află scrisă de altă mână, însemnarea: „1792 ghenar 13 decând s'au făcut pace Turcii cu Nemții, domn fiind în București Măria sa Mihail Suțu voevod, pentru care am însemnat întru această carte să se știe.“

Pe pagina întâia a manuscrisului se mai însemnează următoarele: *Και τὸδε κτῆμα ἴδιον ἐμοῦ τοῦ Γεωργίου Λασκίρεως γραμματικοῦ τοῦ Πελοποννησίου.*

A începe pe pagina întâia cu traducerea în versuri a introducerii lui Cornaro, dându-i titlul:

„Istorie deosebită.

A vremilor învântejiri ce sânt toate cu schimbare și a nenorocirii întâmplări ce sânt nestătătoare
A dragostei lanțului și mreje ce pururea lucrează
și inimele multora rănește și vânează.

Multe pricini au arătat vrednice de a se scrie
între cari s'au aflat și această istorie,

Scrisă în stihuri așa lungi, date în tipar grecescu,
și vruii și eu în limba mea pe larg se tălmăcescu...“

Continuă astfel încă 10 versuri, până în josul paginei, unde pune un *iproci* și pe verso începe din nou, de astădată în proză, astfel: „In vremile vechi, pe când stăpânea Elinii și eră împărățiile mai inici și mai multe, fost-au și la țara Athinii un împărat sângur stăpânitoru ce-lu chemă Iraclie.

Om foarte învățat și iscusitu, după cum această numită țară Athina eră vestită cumcă ar fi fost scaunul învățaturii și a înțelepciunei a toată lumea. Și numit împărat Iraclie eră vestitu și alesu decât mulți împărați ai acei vremi.

Avea și împărăteasă ce o chema Artimia și eră foarte ghizdava și iscusită și între amândoi se hrăniă o întristare a nerodirii de fii“.

Povestirea urmează, partea cea mai mare, în proză, dar și cu întreruperi în versuri, și sfârșește astfel: „Stăpână și mumă s'au făcut Aretusa asupra fiilor săi. Și de acestu înțelept nu se pierde viața nici decum și patima lui. Căci copaciul cel cu bun rod și frumos înflorit, și în mărăcini să va naște, nimica nu-i strică. Aceasta este dragostea cea credincioasă, că multe răsplătiri cu nevoi mari li s'au dat și nunta li s'au isprăvit. Și fiișticare unde ce au învățat, acum să cunoască și prin nevoi să nu se piarză, ci totdeauna nădejde să aibă. Și cel ce au ostenit, să fie bun stăpânitor și să i se ierte greșala aceea, care i se va cunoaște. Acuma au venit lemnul, rădăcină își caută, căci prin multe adâncimi ale apei au trecut și de acum nu se mai nevoești, căci vede cerul răzând pământul și se închide luna astâmpărare și-au aruncat cărma. Văd mulți și nădăjduesc să învețe pe celea ostenitoare de mai sus scrise, ci și eu nu voi necunoscut să mă aibă, dar voi să mă arăt cu toții să mă știe“.

Ultimele trei fraze arată că sau traducătorul n'a înțeles epilogul lui Cornaro, sau că copiii traducerii românești au stricat acest loc în așa chip, încât abea de se mai poate ști ce vrea să spună.

Aceeași versiune a Erotocritului românesc ca și **A**, **Manuscrisul M** cca 1790. o are și manuscrisul **M**. E în cvart, același format ca **A**, având aceeași legătură în piele roșie, cu aceleași podoabe și aceeași hârtie bună ca și **A**. Scrisoarea nu e așa de îngrijită, se aseamănă însă foarte mult cu cea a logofătului Ioniță. Numele proprii, titlurile și inițialele pasajilor sânt scrise de asemenea cu roșu. Și **M** e împodobit cu ilustrații în același stil ca cele din **A**, cele mai multe părând a fi de-a dreptul copiate. **A** și **M** sânt copiate după un arhetip comun și au ieșit cam în aceeași vreme, din aceeași officină, o dovadă că istoria lui Erotocrit era o carte căutată de mulți și comandată mereu.

M s'a păstrat foarte rău. La început au fost rupte cel puțin 14 foi, cari cuprindeau povestirea din cele dintâiu o mie de versuri ale Erotocritului. La sfârșit de asemenea lipsesc mai multe foi, povestirea ajungând numai până la tânguirea Aretusei, când travestitul Erotocrit îi povestește cum a ajuns în mâinile sale

inelul adăvăratului Erotocrit, pe care l-au mâncat fiarele. Din restul foilor au mai fost rupte ca la vreo 80 de foi, mai ales de acelea cu ilustrații, încât n'au mai rămas decât 136 de foi, dintre cari unele pe jumătate rupte, iar altele amestecate, nefiind la locul lor.

Lipsind începutul și sfârșitul manuscrisului, lipsesc și însemnările obicinuite asupra copistului, precum și asupra locului și a vremii unde și când s'a scris msul. Numai la pag. 86 un cetitor, al cărui nume nu l-am putut descifra, pune însemnarea că a „citit toată această carte la Iulie 1821.“

Paginile msului n'au fost numerotate decât mai târziu și numai până la pag. 76. Atuncia se aflau încă mai multe foi la început, căci prima pag. păstrată e 28. Am continuat numerotarea paginelor, fără însă a mai putea ține seama de folle pierdute ajungând astfel până la pagina 299.

Ms M înainte de a ajunge în posesiunea „Muzeului limbii române“ din Cluj circulă în Bucovina, unde nu se știe cum a ajuns.

Mai depărtat de original e B, care a fost copiat în apropierea Bucovinei sau poate chiar în Bucovina, căci la foaia 128^v se însemnează: „Această carte s'au scris de mini în zilele prea luminatului Domnul nostru Io Alexandru Mavrocordat Voevod la veleatu nașterii 1785 August 15. Iar comandir Bucovinii Ințănberg gheniral-maior. Ioniță Tăutul“. Pe foaia 124^r, la margine, e iarăși iscălit *Ioan Teut*, cu litere latinești. În mai multe locuri se găsește semnătura lui *Iancu Scorțanu*, care, la f. 12^v și 13^r pe marginea din lăuntru a paginilor, adoagă: „Den orașul Eșului, de loc este din Cordon“, adică din Bucovina.

La sfârșit se află o listă a „obrazelor din Erotocrit“, confuză și necompletă.¹⁾

Povestirea începe astfel: „În vremile vechi, când împărăția Elinii, eră în târgul Athenii un împărat pe carele îl chemă Eraclie și pre împărăteasa o chemă Artemii și erau oameni foarte buni și învățați și iubiți de toți ceialanți împărați. Dar aveă și o mare grijă și voe rea, pentrucă nu aveă un ficior din trupul lor, pen-

1) Vezi descrierea lui B în *Blanu Cat. I, pag. 352.*

tru că împărăteasa nu făcea copii și totdeauna erau măhniți de aceasta“. Continuă numai în proză și sfârșește astfel: „Și așa au șezut Erotocrit în scaunul împărăției, giudecând cu dreptate mare și atâta eră de strașnic și prea învățat, cât toți împărații ceilalți i se închinau“.¹⁾

Manuscrisul Aproape cu aceleași cuvinte începe și sfârșește și **C** din 1800 povestirea în **C**.²⁾

Pe pag. 135, la mijloc, pe un loc rămas gol, se află iscălitura *Alexandru Leon, 1818 Oct. 15*, iar la pag. 186 se găsește în **C** următoarea însemnare foarte importantă: „Această carte foarte iscusită și frumoasă s’au scos și s’au tălmăcit de pe elinească pe limba moldovenească de Hriștodor Ioanu Trapezontu Și eu am scos-o de pe niște tetraji ce eră iscălit Vasile ot Botoșani, cine a fi, că eu nu știu Și am scris-o dela 1800 Mart 22 până la 1800 Iuli 15, scriind-o pe apucate, când n’aveam treabă, în 85 zile. Alexandru, logofăt al sărăriei domnești ce am fost și taingiu“.

Rari sânt copiii cu atâta conștiinciozitate istorică-literară ca logofătul Alexandru, căci el nu pregetă a ne da toate informațiile istorice literare câte le poate afla despre povestirea ce-o copiază. Ne comunică cine a fost primul traducător, ne spune că manuscrisul de pe care a copiat el, purtă semnătura Vasile ot Botoșani, pe care Iorga îl indentifică cu Vasile Vârnav³⁾, ne mai spune când și cât a copiat și ne dă amănunte și asupra persoanei sale, că este logofătul sărăriei domnești și că a fost și taingiu, adecă cel ce împărțeă tainul, porția cuvenită de sare. Ya să zică a fost distribuitor la sărăria domnească înainte de a ajunge logofăt.⁴⁾

Relația între C și B. **C** e scris cu 15 ani mai în urmă ca **B** și are aceeași redacțiune a Erotocritului românesc ca și **B**. Totuși **C** nu e copiat după **B** deoarece **C** are o listă completă și corectă a obrazelor ce sânt în istoria lui Erotocrit, pe când **B** are o listă confuză și defectuoasă

1) **B** foaia 127r

2) *Descrierea mai amănunțită a lui C, în Bianu Cat. I, pag. 327--329. Despre acest manuscris vorbește și Gaster Lit. pop, pag. 130 și Gesch. p. 339.*

3) *Vezi Iorga. XVIII., vol. II, pag. 439 și Gaster Gesch. p. 339.*

4) *Gaster loc. cit. a citit greșit „tangiu“.*

Apoi **B** nu conține însemnarea importantă ce-am semnalat-o în **C**. Dar e în afară de orice îndoială că **B** și **C** au același arhetip, căci amândouă au o lacună și un loc corupt întocmai la fel. Locul corupt e următorul: Când, la lupta de întrecere,¹⁾ se împărțesc vitejii cine cu cine să se lupte,²⁾ se face aceeași confuzie. Lui Erotocrit i se dau adversarii lui Haridim, iar acesta rămâne fără adversari.³⁾ Mai încolo însă, când se descriu luptele, fiecare se luptă cu adversarii săi ca și în original. Iar lacuna e următoarea: Amândouă manuscrisele omit versurile **E** 1398—1438 din original, așa că iese un nonsens. În original, împăratul o fericește pe Aretusa că a fost atât de stăruitoare în credința ei față de Erotocrit. Aretusa însă pretinde că ea numai n'a vrut să se despărtească de părinți și ridicând sprâncenele se face a nu ști nimica de Erotocrit. În **B** și **C** însă împăratul hiritisește pe Erotocrit la surea sa în scaun, zicând: „Și tu cu strașnică puterea ta să chivernisești toate împărățiile și crăiile noastre și acestea zicând Erotocrit își încordă sprâncenele și se făcea că nu știe că-i Erotocrit și foarte se minună“.⁴⁾

Pecând **A** și **M** ne dau o versiune a Erotocritului românesc, iar **B** și **C** altă versiune, manuscrisul ce l-am însemnat cu **b a**, ne dă până la foaia 10^r ultimul rând versiunea din **B** și **C**, (ajungând până la **B** f. 27^r, rândul 9 de jos sau **C** pag. 39, rândul 4 de sus), de aceea am și însemnat această parte a manuscrisului cu sigla **b** mic. Din mijlocul ultimului rând de pe foaia 10^r până la sfârșit cuprinde aceeași versiune ca și **A M**, începând de la **A** f. 65^v, rândul 7 de jos sau **M** p. 99 rândul 11 de jos; — de aceea acestei părți i-am și dat sigla **a**.

Manuscrisul întreg e scris de aceeași mână și are 2 foi nenumerotate și 88 numerotate, de mărimea unei jumătăți de coală.

1) **B** și **C** îi spun „jocul giredului“ sau „cù giriturile“. Vezi **B** f. 36^r, **C** p. 54, 57, 61 ș. a. Vezi și explicația lui Pann *Erot. II*, pag. 160: „Sulițele... erau tâmpe și scurte, de putea să le azvârle ca jiretul.“

2) Vezi distribuția corectă în Rezumat.

3) Cf. **B** foaia 38^r și **C** pag. 56 cu *Erotocr. B vers. 1271—1298*.

4) **B** f. 127^r, **C** pag. 184. Cf. același loc în **A** f. 220^v: „Cu multă dragoste se făcea Aretusa că nu știe aceasta mai denainte. Și cu multă minte ce avea acea copilă și-au rădicat sprâncenele cu multe meșteșuguri și cu ochi căutând spre cer, arată că se minunează și arată că fără de știre îi este aceasta“.

Au căzut foile 25—28, cuprinzând convorbiri de ale Aretusei cu Frosina și începutul primei întâlniri a Aretusei cu Erotocrit.

Pe pagina întâia a manuscrisului se află însemnarea următoare: „Începutul acestui Irotocrit să faci în zilele preluminatului domnului nostru Scărlat Alecsandru Calimah voevod, 1818 octv. 8°. Iar la sfârșitul manuscrisului, foaia 88^v, se însemnează următoarele: „S'au isprăvit la novemb. 28, 1818, scrisă de mine Șimion Popa“. Apoi ceva mai jos: „Din porunca D-sale sulger Șimion Oprișan, am scris acest Erotocrit, fiind eu slugă în casă a D-lui. Și s'au (scris) la târgul Pietrii, ținutul Neamțului. Și cine s'ar ispiți, ca să-l fure, să fie afurisit și blăstămat de toți sfinții și de maica Domnului nostru Is. Hr. și de mine păcătosul Șimion Oprișan“. Iar pe o foaie adaosă la sfârșit de legător, se mai însemnează că „acest Erotocrit au fost a protopopului și mi-l-au dăruit mie, iar cine s'ar ispiți să-l fure, să fie . . . 825 genari 12“.

Manuscrisul a fost mai înainte în Biblioteca centrală din București și de acolo a trecut în biblioteca Academiei Române.¹⁾

Copistul lui **ba** a fost om fără multă învățătură. Trece de la o versiune la alta în mijlocul propozițiunii, fără să bage de seamă că fraza îi rămâne incurcată. Pe Aretusa o face „împărăteasa Franghii“²⁾; „poeticul“ — care e traducerea lui ποιητής din original — îl transcrie mereu „politicul“, până la foaia 35, când bagă de seamă greșala ce-o face. „Paremiia“ din fraza „la vreme de nevoie, zice paremiia, că se cun aște prietenul cel bun“³⁾ devine „Irimie“⁴⁾, iar din „țara Egripului“⁵⁾ face „țara Egepetului.“⁶⁾

Povestirea din **ba** începe ca în **B** și **C** și are același sfârșit confuz ca și **A**. Copistul începuse întâiu pe foaia a treia să copieze traducerea introducerii din Cornaro, în aceleași versuri ca și **A**, afară de două pe cari le adaogă, și-a tras apoi pe seamă și, fără să termine introducerea, a început a copia, începând de astă dată de pe pagina întâia, versiunea din **B**. și **C**.

1) Gaster Chrest. II. p. 179—183 reproduce din a două fragmente. Despre **ba** vezi și Gaster Lit. pop. p. 130 și Gêsch. p. 339.

2) **b**, foaia 1r paginața copistului.

3) **A**, f. 133r.

4) **a**, f. 41r.

5) **A**, f. 158r.

6) a f. 55r. La greșala aceasta îl are soț și pe copistul unicului manuscris grecesc al lui Erotocrit. Vezi Xanth. p. 90, ap. crit. la v. 201 și 203 și pag. 412, στ. 203: Ἐγριπος.

Alte manuscrise. Afără de manuscrisele de mai sus ale Erotocritului românesc, mai sânt încă două, despre cari avem știre. Unul, din 1806, e msul n-rul 72 din colecția de msea d-lui M. Gaster în Londra¹⁾, iar din cellalt, care eră de pe la 1800, M. Eminescu a avut șase foi.²⁾ Inceputul povestirii din aceste foi a fost publicat de Gaster, *Crest.*, II, p. 178—179. Judecând după acest fragment, manuscrisul lui Eminescu cuprindeă o versiune a Erotocritului românesc asemănătoare cu cea din **BCb**, dar și mai prescurtată.

II. Traducerile românești ale Erotocritului lui Cornaro.

Cum a ajuns Erotocritul în literatura românească. Numărul relativ mare al manuscriselor, răspândirea lor, precum și prelucrările ce le-a suferit Erotocrit ulterior în românește, arată popularitatea de care s'a bucurat această carte la Români. Popularitatea

ei ne-o mărturisește și Anton Pann, când spune că această carte Numa'n rumânește, până astădată
Nu s'a văzut încă în tipărire dată.
Dar tradusă în prosă la mulți se găsește,
Si la alți în versuri ca și în grecește.⁽³⁾

Astfel fiind, nevrând ni se pune întrebarea pe ce cale a putut să ajungă la Români poema romantică cretană care e Erotocritul lui Cornaro,

În literatura slavă de unde ar fi putut ajunge la Români nu este nici o urmă a Erotocritului.⁴⁾ În literatura românească, Erotocritul lui Cornaro a intrat cu siguranță de-a dreptul de la Greci.

Poema lui Cornaro, îndată după apariția ei, a devenit foarte populară în Creta. Când, în anul 1669, această insulă fu cucerită

1) *Gaster Gesch. p. 339.*

2) *Gaster Lit. pop. p. 129 și Gesch. p. 339, unde se spune că e de pe la 1812, pe când în Chrest. II, p. 178, că e din 1800.*

3) *Pann Erot. I. către cititori.*

4) *Vezi indicele în Courrière, Murko, Pypin și Spasovic.*

de Turci, mulți Cretani luând toiagul pribegiei, au luat cu ei manuscrise de ale lui Erotocrit.¹⁾ Incepând cu anul 1713, Erotocrit a fost și tipărit în Veneția de repetite ori, aflând astfel o largă răspândire în toate țările, pe unde ajungeau oameni mai culți de ai Grecilor.

Și e în de obște cunoscut că atunci, când Turci căutau să înăbușe, în marginile stăpânirii lor, orice pornire culturală a Grecilor, cele mai alese spirite ale elenismului s'au refugiat în țările românești.²⁾ Mai ales în timpul domnilor fanarioți, mare a fost imigrația grecească în Principate. În Iași și în București au existat, un veac și jumătate, școli înalte grecești.³⁾ Cu Greci învățați cari au abătut și au, trăit pe pământul românesc, și între cari unii au fost chiar de origine cretană,⁴⁾ a venit cu siguranță și Erotocritul lui Cornaro.

Că în românește a fost tradus de-a dreptul din grecește ne-o mărturisesc și manuscrisele A și C. A ne spune că această istorie s'a aflat „scrisă în stihuri așa lungi, dată în tipar grecescu și vruiu și eu în limba mea pe larg să tălmăcescu“.⁵⁾ Iar C: „Această carte foarte incusită și frumoasă s'au scos și s'au tălmăcit de pe elinească pe limba moldovenească de Hristodor Ioanu Trapezontu“.⁶⁾

Hristodor Ioanu Trapezontu. Cine să fi fost acest Hristodor Ioanu din Trapezunt, care a tradus pe Erotocritul lui Cornaro în românește și când să fi trăit?

Din Trapezunt, dar mai ales din mănăstirea Sumelâ de lângă acest oraș, au venit mulți călugări și învățați în țările

1) *Xanth. p. XXIV.*

2) Παπαρίνα Σχεδ. p. 182—185 și C. Erbiceanu, *Bărbați culți greci și români și profesorii din Academile din Iași și București, Anal. A. R. tom. XXVII (1905). Mem. Sect. 1st, p. 143—178.*

3) *Vezi Iorga Geschichte des rum. Volkes, Gotha, 1905, vol. II, p. 63 și 65; Xenopol-Erbicicanu, Serbarea școlară dela Iași, 1885, pag. 98—105.*

4) *Iorga, XVIII, vol. I, pag. 520, nota 4 și C. Erbiceanu, Bărbați culți etc. pag. 154.*

5) *Vezi pag. 27.*

6) *Vezi pag. 32.*

Ilustrațiune din Ms. M. al NOULUI EROTOCRIT.

Dacoromania I

românești. ¹⁾ An de an, plecau din Trapezunt în Țara românească și Moldova călugări după milostenii și ajutoare. ²⁾ Dar nici pe unul nu-l găsim având numele Hristodor Ioanu.

Un Σουμελίτης X. Ἰωάννου Τραπεζούντιος a scris pe la 1780 în Constantinopol o culegere de citate, adunate din felurite cărți. ³⁾ Tot în același an, îl găsim semnând la fel o scrisoare ce-o tri-

1) *Vezi Κυριακίδης Βιογρ. pag. 61: Παρθένιος ὁ Μολδαβίας; p. 63 și 67: Σεβαστὸς ὁ Κυμνητής (Iorga XVIII, v. I, p. 34); p. 83—84: Θεόδωρος ὁ Συμειῶνος; 91: Παναγιώτης Σινοπεύς; 97: Ἰγνάτιος Χαλδίας; 98: Γεώργιος Θεοδώρου (Iorga XVIII, v. I, p. 59); p. 98—102: Γεώργιος ὁ Ὑπομενάς (Iorga XVIII, v. I, p. 59); 104: Ἰωάννης ὁ Ὑπομενάς (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς v. I, p. 411, nr. 406); 105: Θεόδωρος Χατζῆ Πέτρου; 107: Λάζαρος Σκρύβας, fost secretar al lui Ioan Mauvrocordat și învătătorul beizadelei (Iorga XVIII, v. I, p. 465); 113: Ἀνούσιος Κουζάνος, care a scris în anul 1769 o istorie a mănăstirii Sumela și rânduiala slujbei sf. părinți Varnava și Sofronie, tipărită în București; p. 120, nota 127 și p. 121 n. 129: Ἰωάννης ὁ Οἰκονόμος; 123: Γερβάσιος ἐξ Ἰβηρίας; 125: Ἱερεμίας Περιστερεώτης; 129 și 131: Φιλόθεος Ἀρχιμανδρίτης, 144: Ἀνανίας Κουζάνος; 147 și 148: Ἡλίας Κανδηλόγλους; 149 Ἰωάννης Χατζῆ Γεωργίου; 153: Γεράσιμος Δομνηνός, care a obținut de la Alex. Moruzi 400 și de la Ghica, al Țării românești, 200 de lei ajutor anual pentru școala Φροντιστήριον (Academie) din Trapezunt. Dintre aceștia Sevastos Chminitul, Teodor Simion, Gheorghē Teodor, Gheorghē Ipomenās și Lazar Scrivas (adecă scriba, secretar; Russo, St. și Crit. p. 99—101) au fost directori sau profesori ai școlii domnești (academie).*

Vezi și Κυριακίδης Ἰστ pp. 98, 140, 150, 152, 172, 173; Εὐαγγελίδης pp. 252-255; 257-261; 264-265; Σάδας Φιλ. p. 458-459.

2) *Κυριακίδης Βιογρ. pag. 102, Ἰστ. p. 187. Iar Domnii țărilor românești Scarlat Ghica, Μηταίη Ρακοβιῖᾶ, Alex. Ipsilanti au hotărât, să se plătească în fiecare an din veniturile salinelor ajutoare fixe de 100 lei argint M-tirei Sumelei. Vezi Κυριακίδης Ἰστ. p. 141—147, unde se dau hrisoavele domnești și Βιογρ. p. 128.*

3) *La sfârșitul citatelor culese din Grigore Teologul se află însemnarea: „ἐγράφησαν παρ’ ἐμοῦ Σουμελίτη X. Ἰωάννου Τραπεζούντιου ἐπὶ ἔτους σωτηρίου ἀψοθ’ ἰδ’ ἡ Δεκεμβρίου ἰσταμένου“, adecă s’au scris de mine H. Ioanu din Trapezunt dela mănăstirea Sumelâ, la anul mântuirii 1779, 14 Dec. Iar la sfârșitul culegerii: „Ἐν ἔτει σωτηρίου ἀψφ’ Φεβρουαρίου ἰσταμένου ἐν Κωνσταντινουπόλει“, adecă în anul mântuirii 1780, Februar în Cpol. Vezi Lambros Cat. I, pag. 294 ms nr. 3256 și Εὐαγγελίδης p. 263.*

mite mitropolitului din Trapezunt. 1) Pe acest X. 'Ιωάννου, Lambros îl citește Χατζηιωάννου Τραπεζούντιος Σουμελίτης. 2) Cum însă pe acest Σουμελίτης îl întâlnim încă odată numai sub numele X. Σουμελίτης 3) și χατζή nu se pune decât numai înaintea numelui de botez și nu înaintea numelui ca Σουμελίτης bună oară, care indică originea, X. nu poate fi decât prescurtarea numelui de botez și nu prescurtarea apelativului χατζή care arată că cutare Ioan sau Grigore a vizitat locurile sfinte. Dacă X. în X. 'Ιωάννου ar fi χατζή, atunci prin 'Ιωάννου s'ar arăta numele de botez al tatălui, fără a se indica și numele fiului; și doar despre aceasta e vorba.

Dacă din X., care e prescurtarea numelui de botez, s'ar citi *Hristodor*, am primi numele traducătorului în românește al Erotocritului lui Cornaro: *Hristodor Ioanu Trapezontu*. Din punct de vedere cronologic s'ar potrivi foarte bine. Căci cel mai vechiu manuscris al Erotocritului românesc B, care are aceiași versiune ca C, unde se amintește Hristodor Ioanu Trapezontu, e din 1785, iar X. 'Ιωάννου Τραπεζούντιος a scris pe la 1780 culgerea de citate amintită.

Acest Hristodor Ioanu trebuie să se fi așezat după aceea în România, căci pe la 1818 întâlnim la Iași un mare negustor de lipscănie cu numele Hristodor Ioan. 4) Un alt Hristodor Ioan, probabil tot negustor, în București se găsește într'un document din 10 Maiu 1823. 5)

1) *Vezi Γ. Α. Ράλλη και Μ. Ποτλή Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφύμων Ἀποστόλων, etc. Atena, 1852, pag. ια'-ιβ', nota 1, unde e reprodușă scrisoarea pe care o semnează: Ὁ τῶν εὐλιχρινεστάτων, κατὰ πνεῦμα αὐτῆς υἱῶν ἐλάχιστος Σουμελίτης X, 'Ιωάννου, ὁ Τραπεζούντιος.*

2) *Vezi Indicile în Lambros Cat. II, p. 581.*

3) „Τὸ παρὸν χειρίσιον ἀμφοῦ X. Σουμελίτη ἐγγράφει ἐν ἔτει σωτηρίου τῷ ραε' (1805) κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.“ *Lambros Cat. I. p. 287, ms nrul 3219 și vol. II, p. 581 sub voce χατζηιωάννου.*

4) *Vezi Teodor Vârnav, Istoria vieții mele, scrisă la 1845, Bibl. Minerva, 1908, pag. 57.*

5) *Furnică, Din istoria comerțului la Români, București, 1907, pag 317.*

Traducerea românească a lui Hristodor Ioan trebuie să se fi făcut cam între anii 1770 și 1780, căci **C**, care e din 1785, e un început de localizare în românește a lui Erotocrit. Și această localizare cu greu se va fi făcut de-a dreptul din original de către Hristodor Ioanu, mult mai ușor însă, precum vom vedea mai la vale, de un Român, după traducerea lui Hristodor Ioanu, care circulă acuma de vreo câțiva ani în românește.

Gaster spune că „die rumänische Übersetzung wurde nach einer Prosaauflösung dieses Gedichtes hergestellt, jedoch nur die Erzählung ist in Prosa, die Dialoge und Briefe dagegen in Reimen“¹⁾ E o aserțiune cam nelămurită. Și în original și în traduceri românești, partea cea mai mare a poemei e în dialog, povestire fiind puțină. În original scrisori nu sânt de loc. Asemănarea dintre original și traduceri românești e prea mare decât să se fi putut face după o parafrază în proză. Și apoi nu avem nici o știre din altă parte, că Erotocrit ar fi suferit în grecește și o prelucrare în proză.

În românește, Erotocritul lui Cornaro a fost tradus de două ori. O traducere, reprezentată prin **B C b**, a fost făcută de un Grec știutor de românește, Hristodor Ioanu din Trapezunt, precum ne-o mărturisește **C**.²⁾ Traducerea e scrisă în întregime în proză și a fost făcută după originalul în versuri al lui Cornaro, căci desfășurarea întregii acțiuni, afară de părțile, unde se încearcă localizări și cari sânt mai târzi, se ține prea fidel, chiar în amănunte, de original, decât să se poată închipui un intermediar între original și traducător. Traducerea lui Hristodor nu ni s'a păstrat în forma ei primitivă, ci într'o formă prelucrată cu localizări. Asupra acestei prelucrări vom mai reveni. Traducătorul fiind grec, se explică puținele grecisme și reminiscențe clasice ce se mai găsesc încă, precum bună oră: „în frunzile inimei“³⁾ **B** f. 5 , 79^r ; **C** p. 8, 115 și aiurea; „dumnezeii Olimbului“ **B** f. 98^r , 107^r ; **C** p. 141, 155.⁴⁾

1) Gaster *Gesch.* p. 339.

2) *Vezi* p. 32.

3) Grecismul „frunzile inimei“ devine în ms *Eminescu*: „Iespizile inimei“. *Vezi Garter Chrest. II.* p. 179.

4) Fără ca „Olimpul“ să fie amintit în *Cornaro*.

Cealaltă traducere, reprezentată prin **A M a**, a fost făcută deasemenea după originalul în versuri al lui Cornaro, de un Român, precum ne spune traducătorul însuși că această istorie a găsit-o scrisă în stihuri lungi, tipărite în grecește, și că el a vrut s'o talmăcească în limba lui.¹⁾ Traducerea e scrisă, partea cea mai mare, în proză și numai părți mai mici, de obicei părțile cu un fond pronunțat liric și scrisorile, sânt în versuri felurite

Dar și în afară de mărturiile traducătorilor înșiși, Erotocritul românesc, așa precum ni s'a păstrat în manuscrisele ce le avem, arată că avem a face cu două traduceri deosebite. Căci versiunea **A M a**, deși e cea mai apropiată de original, totuși în unele locuri diferă. Și tocmai în aceste locuri versiunea **B C b**, cu toate că se depărtează cel mai mult de original, fiind un început de prelucrare, redă întocmai originalul. Astfel bună oră în locul, unde Haridimos își omoară din neștiință nevasta, în original și în **B C b**, cari redau toate amănuntele originalului, Haridimos merge împreună cu soția sa la vânătoare, adoarme la marginea unui izvor, nevastă-sa se furișează și se ascunde în niște tufe punându-se la pândă, ca să vadă, dacă nu o înșală soțul cu o fată de păstor din partea locului. Haridimos visează că o fiară îl sfășie, se trezește, ia arcul și văzând mișcându-se ceva, dă cu două săgeți, crezând că e o fiară, și astfel își omoară soția²⁾ În **A M a**, toată povestea e redată mult mai pe scurt, fără toate amănuntele. Haridimos pleacă singur la vânătoare. Nevastă-sa se ia pe urma lui în caretă, lasă careta într'un loc ascuns de lângă stâna cu fata de păstor și se ascunde într'un crâng din apropiere. De odată vede pe Haridimos venind dela vânat, i se pare că nu e ascunsă și ascunzându-se mai bine, tufa se clatină ș. a. m. d.³⁾

Alt loc de felul acesta e cel în care se descrie începutul luptei între Haridimos și Spitholionda. Acesta îl învinovățește că tatăl lui i-a furat sabia, iar Haridimos spune că părintele său a luat sabia în luptă dreptă de la tatăl lui Spitholionda. Și-atunci: „La spusăle Criticosului veni mărturie însuși ficiorul craiului de la

1) *Vezi pag. 27.*

2) **B** f. 24^v–28^r, **C** p. 35–40 și **b** f. 9^r–10^r.

3) **A** f. 64^v–66^v și **a** f. 10^v–11^r **M** p. 97–100.

Chipru care ştia toată pricina, fiindcă la Chipru se întâmplase şi-i spusă tată-său cum au cursu gâlceava şi ce viteaz s'au arătat. Criticosul atunci. Aşijderea mărturisiră şi toţi ceilalţi după auzite; precum spusă Criticosul.

Împăratul:

Căutând cătră Caramanitis zice: N'aş fi vrut fătul meu¹⁾ ş. a. m. d.

E interesant că în această versiune se adoagă amănuntul că lupta dintre părinţii vitejilor ce se ceartă pentru sabie, s'ar fi petrecut în insula Cipru; şi acest pasagiu chiar are în **A M** titlul deosebit de „Istorie“. Amănuntul acesta nu se află nici în original²⁾ nici în prelucrările lui Fotino şi Pann³⁾ şi nici **B C** nu-l au, ci redau întocmai şi pe de-a întregul locul din original: „Dar într'aceste amestecături şi mari vrăjbi alergă mulţimea de norod şi de voinici, ca să vadă ce este pricina vrăjbiilor acestor doi voinici. Şi auzind pe Spithalion caramanlău ce vorbiă şi ce strigă cu străşnicii în norod, auzeă şi luă seama şi la vorbile lui Haridim şi aşteptă şi pre împăratul ca să vorbească şi poate ca să auză şi ceva să poruncească. Iar împăratul cu mare linişte s'au întorsu şi cu neajunsă şi nemărginită înţelepciune cu faţa cătră Caramanlăul şi îi zice așa.

Împăratul zice cătră dânşii:

Eu nu socoteam că să auz astăzi⁴⁾ ş. a. m. d.“

De unde o fi luat **A M** a amănuntul că lupta dintre părinţii lui Haridimos şi Spitholionda a avut loc la Cipru sau cum de-a venit să spune aceasta, nu se poate şti.

În sfârşit încă un loc pe care traducătorul român îl traduce greşit, iar Histodor Ioanu îl dă corect. Sânt versurile:⁵⁾

Κράζουν-τὸ 'Ρῆγχα 'ς μιὰ μερά, καὶ λέειν - του με γνῶσι,

Πῶς τὰ πενήντα νὰ χαθῆ, καὶ τὸ 'να νὰ γλυτώσῃ.

Va să zică, după biruirea lui Arist, Erotocrit fiind greu rănit, doctorii cercetându-l „cheamă pe împărat de-o parte şi-i spun cu înţelepciune, că pe cincizăci de părţi e să se piardă

1) **A f. 69^r M p. 107** şi **a f. 12^r**

2) **Xanth. Erot. B vers. 913—920.**

3) **Fotino I, p. 203—204; Pann Erot. II, p. 60.**

4) **B f. 31^v şi C p. 46.**

5) **Xanth. Erot. E vers. 41—42.**

și pe o parte numai să scape.“ Hristodor Ioanu a redat înțelesul corect, căci în **B C** se spune: „O mie este ca să moară și una să se școale,¹⁾ în vreme ce traducătorul român scrie: „Prea puternice împărate, noi câte 50 sântem bucuroși să ne prăpădim, numai ca să câștige împărația ta și patria un giuvaer ca acesta. Dar avem prea puțină nădejde“²⁾.

Afară de aceste deosebiri, Hristodor Ioanu pune în locul *Vlahilor* din original³⁾ pe *Unguri*⁴⁾, pe când traducătorul român îi păstrează pe *Vlahii* din Cornaro.⁵⁾ Mai face să amintim încă, că **B C b** împărțesc povestirea prin mulțime de titluri, ca bună oră: „Facem cuvânt pentru sculara lui Erotocrit din boală,⁶⁾ Venim pentru adunarea feciorilor de împărat și acelor de crai și a altor voinici viteji,⁷⁾ Pildă cătră cei ce iubesc așisderea,⁸⁾ Purcedirea lui Erotocrit,⁹⁾ Aretusa zice cătră Frosina¹⁰⁾ ș. a. m. d., pecând **A M a**, pun ca și în original sau numai numele celui ce vorbește sau calificativul ca: *împăratul*, *soldații*, sau în sfârșit *poeticul*, traducerea lui ποιητής.

Traducerea
A M a. Traducătorul român, a cărui traducere ni s'a păstrat în mss **A. M. a**, trebuie să spunem că în general se ține destul de fidel de original. Pagini întregi sânt traduse aproape cuvânt cu cuvânt.¹¹⁾ Totuși trebuie să subliniem cuvintele *în general*, căci fiind vorba de o povestire poetică dezvoltată de multe ori prea pe larg, atât traducătorul cât și copiatorii n'au stat pe gânduri să redea mai pe scurt unele locuri ce li-se păreau prea amplificate, să introducă modificări, să-și adoagă reflexiile lor, să scoată cuvinte, ba chiar fraze întregi, dacă nu se stingherea înțelesul. Astfel, de pildă, descrierea luptei dintre Haridim și Spitholionda e redată mai

1) **B f. 113r, C p. 164.**

2) **A f. 190v și a f. 69**

3) *Xanth. Erot. Δ v. 851 urm.*

4) **B f. 10f, C p. 144.**

5) **A f. 159r, a f. 56v M p. 213.**

6) **B f. 10r C p. 15.**

7) **B f. 10r, C p. 16.**

8) **B p. 87r, C p. 126.**

9) **B f. 9r, C p. 131.**

10) **B f. 94r, C p. 136.**

11) *Vezi bunăoară Erot. Δ v. 1—590 și A f. 137v—151v, a f. 43 52.*

pe scurt decât în original. ¹⁾ Câte odată sânt introduse chiar inovații, dacă se credeă că așa ar fi mai, potrivit, Astfel, după terminarea luptelor de întrecere, la încoronarea lui Erotocrit, au loc și dialoguri între împărat și Erotocrit, dialoguri pe cari în original înzadar le-am căută.²⁾ Deasemnea și scrisorile lungi în versuri ce și le trimit Erotocrit și Aretusa, sânt o inovație a traducătorului român.³⁾

**Valoarea
literară a
traducerii
A M a.**

Traducerea e scrisă, precum am spus, partea cea mai mare, în proză, dar sânt părți mai mici și în versuri. Versurile redau de obicei locul respectiv din original.⁴⁾ Totuși uneori sânt inspirații de ale traducătorului, după situația dată din Erotocrit.⁵⁾

Versurile sânt slabe și cu reminiscențe din poezia populară ca

„Apoi mă duceam acasă
Cu inima friptă arsă.“⁶⁾

Sau :

Ci ah, soare și tu lună,
Ascultă fă vreme bună,
Mijociți să biruesc,
Ce doresc să izbândesc.“⁷⁾

Proza nu e lipsită de valoare literară și traducătorul izbutește să traducă de multe ori frumos, în icoane neașteptate și puternice.

Ērot. A. versul v. 468 : μή γνώθοντας, κ. ὁ ἔρωτας ὄντῃ γελᾷ, μὲν κρούει il face pe românește : „nu știe primejdia dragostei, că-i este urzeala dulce și bătătura amară.“⁸⁾

1) Vezi Erot. B v. 987—1238 și A f. 70^r—73^v, a f. 12^v—13^v Conf. și Erot. A v. 2111—2255 cu A f. 46^v—29^v; E v. 1—525 cI A f. 97^r—101^v a f. 22^v—24^v.

2) Vezi Erot. B v. 2415—2458 și A f. 97^r—95^r, a f. 22^r.

3) A f. 102^r—108^v, 112^v—113^v, 126^v—129^v, M p. 137—147, 175—178.

4) Conf. Erot. A v. 705—710 cu A f. 16^c; A v. 893—940 cu A f. 20 A v. 1195—1200 cu A f. 26^r; A v. 1233—1264 cu A f. 26^v—27^r; A v. 1394—1410 cu A f. 30 ș. a.

5) Vezi de pildă A f. 33^v—34^r unde traducătorul adoage dela el versuri, precum și l-ea închipuit că Erotocrot trebuie să le fi scris sub portretul Aretusei. Mai vezi și A f. 37, 155^v—156^r; a f. 54^v ș. a.

6) A f. 107^r.

7) A f. 161^r, a f. 57^v, M p. 217.

8) A f. 11^r

B v. 1239^v—40: Μὰ ἡ - Ἀρετοῖσα δὲ μπορεῖ νὰ κοιμηθῆ ἔπου πάει
ἀμ' ἐστρουφογορρίζουντον στό 'να κ' εἰς τ' ἄλλο πλάι.

e tradus: „Intr'o asemenea patimă se află și Aretusa, în vifor
de gânduri că nu închideă ochii toată noaptea.”¹⁾

B v. 179—180: Ἐκαίην που μὲ λάβωσες, κἰ δ' τοῦ πολλὰ μὲ κρίνει
ἡ - ὁμορφιά κ' ἡ λάψι τσι τοῦ ἡλίου τσ' ἀχτίνες σβήνει

Traducerea românească întrece chiar frumusețea originalului. Căci în original „frumusețea ei întunecă până și razele soarelui”, în românește însă

„Frumusețea ce iubesc este a lumii rază,
Soarele din lumina ei luând, luminează.”²⁾

În sfârșit să mai dăm încă un exemplu:

B v. 531—532: Τῆ λαμπιράδα τοῖ φωτιάς ὠρέχτηκα κ' ἐθώρου,
κ' ἐσίμωσα κ' ἐκάγηκα, νὰ φεύγω δὲν ἐμπόρου.

„Din scrisa norocului
Iubii para focului,
Care măcară că m'au ars,
Dar tot nu pociu săo las.
Văz răpunere de cap
Și nici pociu niți voi să scap.”³⁾

Aceste puține pilde arată că traducătorul nu era lipsit de
orice iscusință literară.

Limba din povestire e cea din epoca fanarioților, împestrată
cu multe neologisme grecești din acea vreme.⁴⁾

III. Prelucrările românești ale Erotocritului lui Cornaro.

a) Prelucrarea din B C b.

Schimbări și localizări. Mss B C b ne dau un Erotocrit românesc modificat. Modificările acestea sânt de obicei localizări mai mult sau mai puțin pronunțate.

Astfel, Erotocrit și Aretusa cresc de copii mici la un loc în

1) A f. 63^v. M p. 114—115.

2) A f. 55^v.

3) A f. 64^r.

4) A f. 142^r. M p. 186: *parigorisească*; f. 159^v: *paraclinisi*; f. 123^r. *ploroforisit* f. 9^v *epithirisească*; ș. a.

Ilustrație din Ms. M. al NOULUI EROTOCRIT.

Dacoromania 1

harem, învățând la același dascăl. Când Erotocrit ajunge voinic, împăratul îl scoate din harem. Deprins fiind să stea de vorbă cu Aretusa, cearcă într-o zi să intre în harem, dar e oprit. întorcându-se acasă „căzû la voe rea și la grele și mari gânduri, că s'au nebunit de dragostea Aretusei.“ Silințele sale de a se întâlni cu ea fiind zadarnice, își face, de mângâiere, în grădînă, în mijlocul unui havuz, un chioșc frumos și „așa în toate zilele mergeă și se pedepseă în chioșc singur, făcând stihuri de dragoste Aretusei.“ Acolo a zugrăvit și chipul Aretusei ca și când ar fi fost aevea, deși nu știă meșteșugul zugrăviei. Nimică însă nu-i ajută, căci focul dragostei îl arde grozav. Iubirea-i țăinuită însă nimărui nu o spuneă de frica împăratului și a tatălui său.

Ca la doi ani după aceea și-a făcut un prieten, tot fecior de boier, cu numele Polidor. I se destăinuește, dar nici mângâierile și sfaturile acestuia nu-i ajută mult. După câțva timp îl chiamă să meargă împreună, la 3 ceasuri de noapte, să cânte sub seraiul împărătesc. Cântă din gură și din tambur. Aretusa ascultă cu însuflețire.

După mai multe seri, împăratul auzind și el, a chemat zapcii curții și i-a întrebat: „Supt săraiurile mele, cărșmă este, de nu pot să mă odihnesc de cântările bețivilor?“ Un căpitan cu 8 străjeri sânt trimiși să prindă pe cântăreți. Cei trimiși încearcă dintr'odată să puie mâna pe ei cu puterea, dar Erotocrit și cu prietenul său taie pe trei, pe doi îi rănește, iar trei scapă teferi. Aceștia raportează împăratului cele întâmplate. Se întăresc pazele. Erotocrit trimite la curte pe Polidor, ca să vadă ce se vorbește. De teamă să nu fie descoperit, ascultă de sfatul prietenului său și pleacă la moșie. Cheile dela chioșc le lasă la maică-sa, cu jurământ că nu le va da nimărui.

După trei luni, Pezostrat, tatăl lui Erotocrit, se îmbolnăvește de moarte. Sânt trimiși „călărași din moșie în moșie, să găsească pe Erotocrit, că moare taică-său . . . iar păr a-l găsi călărașii pe Erotocrit, pentrucă nu știau în ce parte de loc se află, și păr a veni călărașii cu Erotocrit, s'au însănătoșat Pezostrat taică-său.“¹⁾ Și a venit împărăteasa cu Aretusa să here-

1) Până aici e reprodusă și versiunea asemănătoare, dar mult mai prescurtată, din ms Eminescu, de Gaster, *Chrest. II*, p. 178—179.

tesească pe Pezostrat, ca s'a făcut bine leșind la plimbare în grădina, Aretusa zărește chioșcul din mijlocul iazului și, la dorința ei, maica lui Erotocrit, neavând încotro, îi dă cheile de la chioșc Aretusa pricepând stihurile de pe pereți, se face că are nevoie de odihnă, trimițând astfel roabele afara și rămânând numai cu Frosina, dacă ea Uitându-se la zugrăvelile de pe pereți, zărește o cheie de argint Cu ea deschide un dulap, în care a găsit „niște tetraji“ cu stihuri scrise de Erotocrit despre dragostea ei, iar în fundul dulapului zărește un cuiu de argint și pe cuiu o cheie de aur Cu ea a deschis un „sanducel de aur bătut cu rubinuri și cu smaragduri și cu diamanturi și cu rânduiri de mărgăritare“ În el, într'o mușama învelită, află chipul ei zugrăvit de Erotocrit Văzând ea toate acestea, „s'a aprins inima ei, ca un foc iute ce arde, cu dragoste către Erotocrit și dintr'acel ceas, zi bună, păr la împreunarea lor, n'a mai văzut“ ¹⁾

Astfel aproape întreg cântul întâiu din Erotocritul lui Cornaro e localizat și redat mult mai pe scurt Ospățul dat de împăratul Iraclii spre a descoperi pe cântăreți e scos afară, iar convorbirile dintre Erotocrit și Polidor, dintre Aretusa și Frosina sânt parte suprimate cu totul, parte date pe scurt de tot

Nunta dela sfârșit e descrisă ca o nuntă românească, cu masă mare și multă veselie, „care nuntă era nespusă, și a ținut nunta cincizăci de zile, făcând și mare dunalma“ ²⁾ De asemenea, când Erotocrit s'a dat pe față, „a poruncit împăratul să se faca dunalma pentru venirea lui Erotocrit patruzeci de zile și au aruncat la vreo cinci mii de tunuri“ ³⁾ Iar când Erotocrit se luptă cu potrivnicii, mai ales cu Arist, îi aruncă în sus de trei stânjeni, de intră cu capul în pământ, când cad în jos, în tocmăi ca în luptele lui Făt frumos cu zmeii din povestile noastre

Adăogiri Pe lângă localizări, versiunea Erotocritului românesc din **B C b** cuprinde și adăogiri noi Astfel Erotocrit se întoarce acasă, după biruința dela „ipodromie“, cu un alaiu aproape

1) **B f 7r, C p 10**

2) **B f 125r C p 181**

3) **B f 126r, C p 183**

domnesc, a cărui descriere lipsește în original. Nou e și alaiul cu care e dus Erotocrit leșinat și rănit, la curtea împărătească, după biruința câștigată asupra lui Arist. „Și îndată au gătit alaiu mare împărătesc întru carele alaiu eră o mie de mii de ostași îmbrăcați cu haine verzi și roșii, care închipuiau mare bucurie, eră și o sutăcincizăci de mii de căpitani, și cu săbiile scoase, și eră și nouăzeci de mii de maiori și toți cu straele vinete, iarăși cu săbiile scoase... iar înaintea careră eră toți sfetnicii cu coroană împărătești în cap... au ieșit înaintea alaiului toți preoții dumnăzăilor, cari țineau în mânile lor afumători, și așderea preoții cei mai tineri aveau în mânile lor făclii aurite, și voinicii cântau cu versuri ca de înger... iar preoți erau ca la zece mii.“¹⁾ Împăratul de bucuria biruinții a dăruit fiecărui preot câte zece galbeni. Și astfel l-au dus pe Erotocrit la curtea împărătească.

Un exemplu instructiv cum Erotocritul românesc eră modificat mereu prin adăogiri de la copist la copist, ne oferă ms **C**. Copistul copiind aceiași versiune ca în **B b**, află de bine la un loc, potrivit să facă un adaos pe care îl și pune în paranteză. După-ce adecă Erotocrit bagă spaima în Unguri, Vladistrat ține sfat cu boierii și voievozii săi și dă poruncă să se aducă un prizonier, de la care să se poată afla cine e acel arap (care e Erotocrit), căci poate îl vor putea îndemna să nu se lupte sau poate vor izbuti să-l atragă de partea lor, prin daruri „ori că l-om face vreun voievod într'o țară care a cere el din celea ce sânt supt stăpânirea noastră... Și așa, după două zile s'a prins omu și au luat limbă dela el, cumcă nu știe de unde vine și unde se duce“ și nici cine este.²⁾ Și astfel abia se hotărăște să se dea lupta desdemineață, înainte de ce vine Erotocrit pe câmpul de luptă.

Povestirea din mss **B C b** e numai în proza și e superioară celei din mss **A M a**. Versurile monotone sânt scoase cu totul, dialoagele lungi și plictisitoare, plângătoare sau moralizatoare sânt date în rezumate scurte sau chiar suprimate. Aici nu

1) **B f.** 113 **C p.** 164—165; *conf.* și **B f.** 64r, **C p.** 93.

2) **C p.** 146—147.

mai poate fi vorba de o traducere a Erotocritului, ci de o re-povestire și prelucrare a poemei. Povestirea devine astfel mai zglobie și mai vioaie și se citește ușor și cu plăcere. Iar limba e mult mai curată ca în **A M a**. Grecismele fanariote¹⁾ sânt aproape disparente față de numărul lor din **A M a**.

**Autorul
prelucrării
B C b.**

Provine Erotocritul românesc, așa precum ni s'a păstrat în mss **B C b**, chiar dela Hristodor Ioanu din Trapezunt? Nu credem! El a făcut o traducere care cu siguranță că țineă seama mai mult de original decât prelucrarea. Și apoi schimbările au caracter prea local, decât să fie făcute de un Grec din Trapezunt. Povestirea prescurtată și modificată prin localizare provine dela unul din copiatorii de mai târziu, care trebuie să aibă și oarecari înclinații literare. Și acesta nu poate fi decât Vasile (Vârnav) ot Boțoșani pe care-l amintește ms **C**. Familia Vârnavilor a fost doară o familie de literați.²⁾

b) Filerot și Antusa.

**Sâmburele
povestirii
e luat din
Erotocrit.**

Schimbările Erotocritului românesc nu s'au oprit la forma păstrată în **B C b**, ci au continuat. E mai presus de orice îndoială că scrierea populară, cu titlul *Filerot și Antusa*, care, în cele dintâi decenii ale veacului al 19-lea, a circulat mult în manuscrise, iar mai târziu a fost și tipărită, nu e decât o prelucrare schimbată și adăogită a Erotocritului lui Cornaro.³⁾ Ca și Erotocrit, și Filerot, binevăzut și cinstit pentru destoinicia și slujbele sale, la curtea împăratului Eladei *Periandros*, e iubit de fiica acestuia, cu numele *Antusa*. Aceasta neputând să-și ascundă patima ei, este cunoscută de una de însoțitoarele ei, cu numele *Lucsandra*, care îndeplinește întocmai rolul Frosinei din Erotocrit. Și ea încearcă întâiu să o abată pe Antusa dela patima ei, prin fel de fel de sfaturi și îndemnuri. Văzând însă că totul e

1) **B f. 94^v, C p. 136 : pàrataxis, B f. 24^r, C p. 34, b. f. 9^r : meta-hirisești.**

2) *Iorga XVIII, vol. II, pag. 432-433, 432 nota 3, 439 nota 3 și 6. O spiță genealogică a familiei Vârnav, în care se găsește cam spre sfârșitul veacului al 18-lea, un Vasile, vezi la D. Z. Furnică, Din istoria Comerțului la Rom. București, 1908, pag. XIII-XIV.*

3) *Vezi și Gaster, Lit. pop. pag. 129-131.*

zădarnic, se schimbă în sfătuitoarea și păstrătoarea tainelor ei. Filerot, încurajat prin biruințele câștigate asupra dușmanilor împărăției, cari de astădată sânt Perșii, iar nu Vlahii sau Ungurii, și pus la cale de Antusa, întocmai ca și în Erotocrit, trimite pe prietinel său *Alexandru*, care e o figură ștearsă a lui Polidor, la împăratul, ca să ceară în numele său mâna Antusei. Împăratul necăjit foc de această îndrăzneală a lui Filerot, îl trimite în surghiun, iar pe Antusa hotărăște s'o mărite în grabă după feciorul împăratului din Atena. Antusa împotrivindu-se, iar împăratul auzind că ea iubește pe Filerot, poruncește s'o ducă și pe ea în surghiun la o capiște elinească ce eră într'o pustietate, iar pe împăratul Atenei îl roagă să *aiibă adăstare*, de oarece Antusa ar fi bolnavă.

În timpul acesta, toți împărații ai căror feciori fuseseră la un *zarifet* dat de Periandros, îi cer încuscrirea. Periandros se hotărăște de astădată pentru feciorul împăratului din Macedonia, fiind el mai puternic. Ceilalți prind mânia asupra împăratului Eladei și pornesc cu războiu asupra lui.¹⁾ Se ia hotărîrea, ca să se lupte numai câte un viteaz din partea fiecărei împărății. Împăratul Eladei dă veste în toate părțile întrebând că cine s'ar prinde să se lupte pentru împărăția lui. Vestea a ajuns până la Filerot care se afla tocmai în *India*. Fiindu-i milă de patria sa, porneste spre Elada. Mai întâiu însă se schimbă în arap, spălându-se cu o apă ce-o luase dintr'un izvor fermecat. Drept răsplată pentru biruința ce-o făgăduiește împăratului, necunoscutul arap cere să-i dea de soție pe Antusa. Încă înainte de luptă, se face logodna. La schimbul inelelor, împăratul se minunează de inelul dat de Filerot, „și făcând perierghie inelului, fiind foarte zarif, văzù marca cu numele lui Filerot.“²⁾ Întrebat de-

1) *La fel, feciorii de împărați jigniți de a nu fi primiți gineri, se pornesc eu războiu și în basmul românesc „Făt frumos cu părul de aur“.* Vezi *P. Ispirescu: Legende sau Basmele Românilor, ed. nouă ilustr. Munerva, Bucur. 1908, vol. I, pag. 240. Tot așa și pag. 203 din același volum se aseamănă cu F pag. 4. De altfel credem a fi observat la Ispirescu și unele întorsături de frază pe cari pare a le fi luat din Filerot și Antusa (conf. Isp. vol. I, pag. 190 cu F pag. 29), ceea ce se prea poate, deoarece ms F a fost în posesinea lui P. Ispirescu. Vezi *Bianu Cat. vol. I, p. 439.**

2) *F pag. 207.*

unde-l are, spune că de la Filerot, pe care l-au mâncat fiarele Jalea Antusei e foarte mare, iar Lucsandra o mângâie.

În ziua hotărîtă pentru luptă vin toți feciorii de împărați, cu mare alaiu, îmbrăcați și împodobiți ca și vitejii cari iau parte la *γκλοστρα* din Erotocritul lui Cornaro. Întâiu vine alaiul feciorului de împărat din Atena. Acesta a fost logodit cu o fată bogată de boier. Umblând însă și după Antusa, le pierde pe amândouă. Această pățanie a lui e închipuită printr'o zugrăveală pe coroana lui. E un câmp frumos cu o floare și două albini. Albina nu vrea să meargă la floarea de lângă ea, ci așteaptă să treacă fortuna de lângă floarea cea mai frumoasă, de la cellalt capăt al câmpului. Dar floarea de lângă dânsa se vestejește de prea multă arsură a soarelui, iar cea de la marginea câmpului se frânge de ploaie și albina rămâne păgubașă de amândouă.¹⁾

După aceea vine alaiul lui *Emilian*, feciorul împăratului Traciei. Acesta foarte se planisise la nevasta unui boier, *Fevronie*. Și ea cu mult meșteșug îi înșelă pe amândoi. Plecând ei amândoi odată la vânătoare cu împăratul, nevasta lui Fevronie „vrând a face și celui dintâiu al ei ibovnic odată voia cu tot șartul“, îl chemă la ea. *Emilian* însă de dorul iubitei sale, furișându-se de la vânătoare, o prinde, și de atunci umblă numai cernit și numai vrea să știe de dragoste muierescă, știind că e amăgitoare.²⁾ Și astfel vin și ceilalți feciori de împărat, și anume feciorul împăratului de la Crit, Sparta, Italia, Corint, pe care-l chiamă *Lisimach*, și în sfârșit *Evghenie*, feciorul împăratului din Macedonia, fiecare cu povestea și zugrăveala sa, cari sânt plăsmuite după zugrăvelile și poveștile vitejilor din cântul al 2-lea al Erotocritului.

La urmă apare Filerot; el e îmbrăcat în haine albe, spre a arăta că negreața ce-o are e numai pe de-asupra și nu din fire. În fața coifului își zugrăvise și el istoria sa într'acest chip: În jurul unui foc stătea un șarpe mare. În gură ținea o pasăre de-o aripă. Pe de-asupra focului zbură altă pasăre. De

1) F p. 214.

2) F pag. 215. E vădit că povestea lui *Emilian* a fost plăsmuită după pățania lui *Haridimos* din *Erotocrit*.

fum însă cea de jos nu o putea vede. Iar sub zugrăveală erau stihurile:

„Cu tovarăș am venit, vrând să ne'ncălzim la foc,
Dar șarpele au simțit și ne-au apucat pe loc.
Tovarășul au scăpat Dar eu tot mă chinuesc,
Dar cu o aripă mă lupt și gândesc să biruesc.“¹⁾

Într'o zi Filerot învinge pe patru viteji, iar a doua zi pe ceilalți patru. Se face nuntă. Împăratul îl întreabă cine e. Filerot spune o poveste asemănătoare cu povestea lui, apoi scoate „din sân o sticlă cu apă de cea albă, se spală pe obraz și se face albu ca și întâiu, încât îl cunoscă și împăratul și toți ceilalți, că cu adevărat el este Filerot“²⁾

Rezumatul acesta arată până la evidență că în Filerot și Antusa, sâmburele povestirii a fost luat din Erotocritul lui Cornaro. Chiar și numele eroilor *Filerot și Antusa* e format după *Erotocrit și Aretusa* Precum *Aretusa* e cea cu virtute, astfel și *Antusa* e cea ca o floare înflorită și precum *Erotocrit* e cel pus la încercare de zeul iubirii, tot așa și *Filerot* e cel ce iubește pe zeul iubirii.

Motivele luate din Erotocrit au fost apoi repetate și amplificate. Astfel în Filerot și Antusa dușmanii năvălesc de două ori asupra Eladei. Filerot având oaste puțină, ca să-i doboare, întrebuințează felurite stratageme pe cari autorul cu siguranță le-a luat din vreo scriere populară. El știe că lovitura întâia trebuie s'o facă bine, căci după aceea li se moaie dușmanilor „hărzu cel falnic și semețu și ai noștri dobândesc îndrăzneală.“³⁾ De aceea împarte oastea în patru părți, dând poruncă numai uneia să se bată, iar celelalte să intervie din ascunzișul lor numai când le va face semn. „Peste puține zile văzură pe Perși ca o negură viind asupra lor, asemănându-se întocmai lăcustelor, că numai cu aburii cailor putea să fi înecat pe bieții Elini.“⁴⁾ Filerot însă având, așa zicând, rezerve mereu

1) F p. 227.

2) F pag. 249. Rezumatul dat până. aici cuprinde mai ales paginile 120—250 din F.

3) F p. 113.

4) F p. 114.

proaspete, și birue. Când se face catagrafia celor căzuți, sânt din Perși 25.000 morți, 8000 răniți, 3000 luați robi, iar din Elini 250 morți, 200 răniți. La a doua luptă, Filerot face gropi acoperite și, amăgindu-i pe Perși în locurile cu gropi, iarăși îi învinge. Iar a treia oară îmbracă o parte din oastea sa în port strein și Perșii crezând că sânt ajutoare noi, o rup la fugă.

Deasemenea și în lupte de întrecere, Filerot se luptă în două rânduri. Înainte de lupta ce-am văzut că a avut-o cu pețitorii Antusei, a mai susținut una cu un viteaz strașnic, numit *Carol*. Împăratul adevă văzând pe Flierot atât de destoinic în „dregătoria cămărășiei cei mari“, ¹⁾ a vroit să-l încerce, dacă și la luptă e tot așa de destoinic. De aceea poruncește lui *Leonat*, mai marele oștirilor, să-i aducă vre-o 20 de voinici, cu cari să se lupte Filerot. Autorul ține să-și arete cunoștințele sale, când ne spune numele tuturor acestor voinici cari sânt: Cimon, Diodor, Comod, Petian, Lefstimia, Casandros, Lisimah, Nicanor, Ilionim, Selef, Filip, Carol, Lionor, Arestofor, Prohor, Prov, Alexandru, Tindar, Priscu și Lichin.²⁾ Filerot biruește pe doi, apoi rănește de moarté pe Carol care, fiind cel mai tare, se oferă să se lupte în numele tuturor și care în laudele sale îngâmfate e un al doilea Spitholionda Caramanlău din Erotocrit.

Prelucrătorul nu se mulțumește însă numai cu *Adăogiri*. ceea ce-a aflat în Erotocrit, ci adaugă și elemente noi în povestirea sa. Nașterea Antusei e povestită supt influența Alexandriei, căci pe împărăteasa, pe care o chiamă *Eftalia* de astă dată, o dobândește nu numai în urma rugăciunilor ce le făcă «la o căpiște elinească, unde erau doi idoli ai dumnezeilor Apolon și Amon», ³⁾ ci și prin intervenția travestită a unuia din preoții acestor dumnezei.

Lucsandra când dă Antusei povețe cum să se poarte, ca nimeni să nu-i cunoască dragostea, îi înșiră mai multe povețe cari par că-s scoase dintr'o carte de bună cuviință. Astfel la pontul al 4-lea îi spune: „Cătră toți ai casei arătă-te cu dra-

1) F p. 14.

2) F p. 15–16

3) F p. 5.

**Ilustrațiune din Ms. A. al NOULUI EROTOCRIT.
(Autoportretul Logofătului Petrache)**

Dacoromania 1.

goste, iar nu o deosebì mai mult cãtrã cel de care ai interes, nici vorbì cu acela mai des, nici în șoaptã la ureche, când sânt și ceilalți față, ci pre toți ca unul să-i aibi, când vor fi toți la un loc, — iar când te afli cu cel cã-ți știe taina, atunci vorbește fără sfialã, — pentrucã de vei arãtã dragoste mai multã înaintea tuturora numai unuia și cu acela vei vorbì mai des sau îi vei spune cevași prin tainã, toți ceilalți intrã în bãnuialã“. ¹⁾

Adaosul cel mai mare e însã povestea originii lui Filerót și a aventurilor lui Filerot e fiul lui *Agathon* din Thiva, care s'a distins în slujba lui Periandros. Dupã moartea lui *Agathon*, Periandros scrie voievodului din Thiva, *Antipatros*, să-i trimeatã pe careva din urmașii lui *Agathon*. Acesta însã a lãsat în urmã-i numai un singur fecior care de zece ani urmeazã la Athena învățaturile celor mai vestiți dascãli. Astfel ajunge Filerot la curtea lui Periandros.

Cãtva timp dupã biruința câștigatã de Filerot asupra lui Carol, împãratul face o vãnãtoare mare. Filerot se ia dupã o ciutã și se rãtãcește, ajungãnd pe vârful unui munte. Acolo gãsește o colibã cu o mãtușã bãtrãnã înlãuntru. Aceasta îi spune: „Voinice, cum ai cutezat de ai venit în vârful acestui munte și nu ți-au fost fricã, cãci sânt cincizãci de ani, de când locuesc singurã într'aceastã colibã; și om n'am vãzut pãnã acuma decãt pe tine. Ci ia de te du de aici, cã eu sânt închinatã unui smãu foarte puternic din pãntecele maicii mele și de va veni și te va gãsi aici, piei și tu și eu“. ²⁾

Îndreptat de mãtușã din colibã, ajunge la malul mării, unde niște corãbieri din China, il iau în corabie. Dupã o furtunã și naufragiu, scapã pe-o bucatã de lemn la țãrm.. Mergãnd mai departe, ajunge la un foișor, minune de frumos, dar fermecat, de al lui Solomon. Cãci de-o datã începe a vùi și a țipã și a ieși fum, iar el cade mort la pãmãnt. Când se trezește, e în vârful unui munte. Temãndu-se sã nu-și fi schimbat și chipul «dupã multe asemenea întâmplãri ce au gãsit în cãrți scrise“.³⁾

¹⁾ *Vezi F p. 161—163.*

²⁾ *F p. 54—55. Motiv luat de prin povești.*

³⁾ *F p. 57.*

se uită într'o fântână și se vede arap; cu cât se spală, cu atât negreața lucește mai tare. Un cioban îl scoate la Atena, unde se prinde slugă la un negustor.

În Elada, împăratul îl caută în zădar, iar Antusa, de dorul lui Filerot, se îmbolnăvește de moarte, încât împăratul o lasă «în mila marilor dumnezei». ¹⁾ Filerot, auzind despre boala Antusei și bănuind adevărata ei pricină, vine la Elada. După ce scapă din temniță, unde fusese aruncat de străjeri, se introduce la curtea împărătească drept doctor. Împăratul îl duce la Antusa și-i făgăduiește orice, numai s'o facă bine. Iar Filerot îi spune, mai întâiu «să-mi dea mâna Măria Sa domnița, ca să văz vâna cum âmbălă, și apoi voi arătă împărăției tale părerea mea în adevăr.» ²⁾ Și așa «Filerot luând voe dela împăratul, se sculă și merse lângă Antusa pe care apucându-o de mână, prea puțin o ținù, că i se înmuiașe tot trupul, învrednicindu-se la un lucru care în altă vreme prea cu anevoie l-ar fi dobândit.» ³⁾ Făcându-i cunoscut că Filerot trăește și e prin apropiere, Antusa în 40 de zile e pe deplin sănătoasă. Iar Filerot necăjit pleacă mai departe, spre a-și găsi leacul, ca să scape de negreața-i blăstămată. Căci rămânând în Elada, «mă aseamăn cu un om flămând, când are feluri de bucate bune înaintea lui și durându-l gura, nu poate să mănânce, sau cù un oibu fără vederi care întră într'o grădină împodobită cu feluri de pomi și flori frumoase, dar nu le vede, ci alții spuindu-i, el se întristează. Mai bine să iau lumea în cap, să mă duc, unde mă vor duce ochii. Să umblu din loc în loc și din țară în țară, până voi găsi un leac, ca să mă albesc. Trebuie să găsesc vre-o buruiană sau apă pe la atâtea academii ce voi întâlni prin locuri străine, să-mi cureze negreala trupului, să mă fac albu ca întâiu. Și atunci lesne mă voi întoarce aici, fie din cel mai depărtat loc.» ⁴⁾ Ajungând în țara Perșilor, se înscrie între ostași și ajunge hiliarh. Pornind Perșii războiu asupra Elinilor, oastea tăbărăște odată într'un loc, în apropierea căruia i se pare lui Filerot că se afl

1) F. p. 64.

2) F. p. 76.

3) F. p. 77. *Asemănarea cu Erot. F v. 679—686, 1483 1498 e vădită.*

4) F. p. 101—102.

munții cei fermecați, unde a fost înnegrit. Cercetând locul, dă peste două fântâni clocotitoare. Vără degetul în una. Se frige, dar se înalbește. Vără în celaltă. Apa e rece dar și înnegrește. Luând două vase cu apă de aceasta fermecată și doi soldați, supt pretext că merge în iscoadă, trece în tabăra Elinilor și, luând conducerea oștilor, bate pe Perși.

Caracterizarea eroilor.

Autorul istoriei lui Filerot și a Antusei nu s'a mulțumit numai cu modificările și adaosurile arătate, ci a schimbat și caracterizarea eroilor principali.

E drept că și în Erotocrit ἤτονε πρώτ' ἤ-Ἀρετή, π'ἀσχίναςε νὰ λέγη καὶ τρόπο πλιὰ 'μορφότερο καὶ ταχτικὸ γυρεύει¹⁾, în istoria lui Filerot însă Antusa e prea îndrăzneată în asemănarea cu protoșipul ei. Ea „ochii dela dânsul nu-i luă, că doar se va uită și asupra ei, să-i arete vreun semn. Filerot însă fiind și din fire rușinat, alta, neavând și nici o știre din cele ce ea gândea, sta cu capul plecat în jos, neuitându-se nu numai la dânsa, ci nici la împăratul, până când își isprăvea treaba și ieșea afară.”²⁾ Ca să-i dea de cunoscut dragostea ei, Aretusa se face a scăpa un măr și, când Filerot i-l ridică, ea îl strânge de mână. Filerot e nu numai timid în ce privește iubirea Antusei, ci și prevăzător. El îi arată că dragostea lor nu poate aduce decât numai nenorocire pentru amândoi și de aceea

„Decât în urmă căire

Mai bine acuma ferire.”³⁾

Antusa însă știe cum să-l încurajeze, căutându-l chiar în chioșcul lui, unde aflându-l dormind, îi face imputări în mai multe scrisori că e un somnoros.

Analiza sumară ce-am făcut-o, a arătat, că „Istoria lui Filerot și a Antusei” e o compilație în care cuprinsul principal îl formează partea luată din Erotocritul lui Cornaro. Această compilație nu e făcută întotdeauna în chipul cel mai iscusit. Stângăcii și naivități nu lipsesc. Adaosurile și schimbările numeroase precum și amplificarea și repetarea aceluiași motive fac ca dezvoltarea acțiunii să fie în-

1) *Erot*, Γ v, 601—602. Adecă: Aretusa a fost cea dintâiu care a început să vorbească într'un chip foarte frumos și cu viincios.

2) *F. p.* 31.

3) *F. p.* 43.

curcată și oarecum greu de urmărit, revenindu-se de multe ori la același loc. Povestirea e scrisă, ca și în *Érotocritul* românesc din mss **A M** a, în proză și în versuri. Proza cuprinde partea coșârșitoare narativă, versurile fiind rezervate pentru partea lirică. Versurile de obicei sunt slabe și rar întâlnim o scăpare poetică. Iar dacă o întâlnim, e o reminiscență din poezia populară sau un loc comun, ca invocarea naturii, asemănarea cu soarta turturelei, ce-și pierde soțul¹⁾ ș. a. Proza e superioară versurilor și autorul lui Filerot dă câte odată dovadă de multă îndămânare. Emoția Antusei de pildă, când aude dela împăratul că Filerot, pe care-l credea mort, trăește, e prinsă cu măiestrie: „Antusa auzind aceasta dela tatăl său, de bucurie mare i se părură²⁾ că atunci s’au născut în lume. Și nu știă de ce să se apuce și ce să facă, că ieșea afară, apoi iar intră în casă, ședeă câte puțin jos, apoi iară se ridică și se plimbă și iar ședeă și iar se mai sculă. Sta în vorbă cu câte cineva, una începeă să spuie, alta isprăveă; în scurt, întocmai ca o ieșită din minte, petrecu într’aceea zi, iar noaptea nici cum nu închise ochii până în ziuă, nefurându-i-se gândurile de la Filerot. De zărea pe câte cineva din boierii palatului, tot Filerot i-se părea că este. Și de-odată sta în loc cu fața obrazului schimbată, încât și slujnicile o pricepură, dar nu știau ce-i este bucuria.“³⁾

Limba mai are încă puține grecisme fanariote ca: parigorisi⁴⁾, pliroforisi⁵⁾, metahirisi⁶⁾, ipolipsis⁷⁾, prohorisesc⁸⁾, distihie⁹⁾, pe lângă cari încep a se furișă acuma și neologisme ca amurezați¹⁰⁾, bagatelă¹¹⁾, ș. a.

Cine o fi fost autorul *Istoriei* lui Filerot și a Antusei, nu avem nici o indicație, atâta putem vedea din povestirea lui că

1) F. p. 190—192.

2) In F: *miră*.

3) F p. 118—119.

4) F p. 21.

5) F p. 52, 94.

6) F p. 81, 101

7) F p. 165

8) F p. 103

9) F p. 104

10) F p. 249

11) F p. 204

a fost un harnic cititor al cărților populare și un bun cunoscător al Alexandriei

**Manuscrisele
Istoriei lui Filerot și a Antusei Ms F
din 1837**

Istoria lui Filerot și a Antusei în forma pe care am analizat-o mai sus se păstrează în ms F din anul 1837 ¹⁾ Manuscrisul cuprinde mai întâiu o introducere asupra puterii amorului și apoi povestirea începe astfel „Pe vremea Elinilor eră un împărat la Elada, anume Periandros, foarte

tare și puternic, încât prin tot ținutul și locul și pe la toate celelalte împărății se dusese vestea Și fieștecare se temea de dânsul Acesta neavând nici o supărare despre nici o altă împărăție, petrecea o viață foarte lină și fără griji, bucurându-se de norocirea împărăției sale Dar pe lângă bucurie hrănea întru sine și o nemărginită întristare pentru nerozire de fiu, căci împărăteasa eră stearpă și nu făcea copii“ ²⁾ Iar sfârșitul povestirii e următorul „Deci toți de obște bucurându-se și înveselindu-se, se prelungi desfătarea nunții două săptămâni în ospățuri și jocuri și luminății, pe toate ulițele Apoi rămaseră tinerii locuind împreună și dezmierdându-se ca niște patimași din copilărie Iar eu privindu-i de departe și râvnind la petrecerea vieții lor cei de cătră toți amurezații vrednică de laudă, m'am îndemnat de am scris istoria vieții lor

Dar cel cu umilință pe cel cititor, gășind vreo greșală întru alcătuirea cuvintelor acestei istorii, de va fi patimaș, să o treacă cu vederea și să-mi dea iertăciune, pentru că un patimaș nu poate cunoaște greșalele unei acestei istorii, ca unul ce în această grădină desfătându-se și printr'insa primblându-se, poate să vază măracini, ci se va fi pripășit lângă flori Iar de nu va fi pătimaș, să nu mă ocărască că mă supăr Sfârșit “

Un fragment din Istoria lui Filerot și a Antusei s'a păstrat și în ms f, nedatat, având titlul „Istoria lui Filerot, partea adoua, tomul al 2-lea“ ³⁾ După scri-soare, f e mai nou ca F Fragmentul începe cu „Iar după ce trecu vreme la mijloc și de Filerot nici o știre nu avea“ și sfâr-

1) *Descrierea mai amănunțită a lui F în Bianu, Cat vol I, pag, 439*

2) *F p 4,*

3) *Vezi Bianu Cat vol II pag 336*

șește cu „iată îți arăt printr'aceste ponturi cum să urmezi, ca să nu greșești: A) Când“ și răspunde paginilor 133—161 din F, având aceeași redacțiune. Totuși f nu e copiat după F, deoarece pe pagina unde încetează, are însemnarea „până la fața 189“, adică a copiat dintr'un ms până la acea pagină, ceea ce nu se potrivește cu F. Ms f cuprinde din istoria lui Filerot și a Antusei partea unde Lucsandra descopere iubirea Antusei, precum și sfaturile și îndemnurile ei, de a se lăsa de această iubire.

Atară de F f, se mai găsește în colecția de mss **Alte manu-** a d-lui M. Gaster în Londra un ms nr 181 care **scrise.** conține Istoria lui Filerot și a Antusei.¹⁾ Manuscrisul e probabil din 1826.²⁾ Alte două manuscrise și anume unul de pe la 1819, în posesiunea lui G. Lahovari, iar cellalt în posesiunea lui Odobescu, le amintește tot Gaster, fără a spune însă precis, dacă conțin Erotocritul românesc sau Istoria lui Filerot și a Antusei.¹⁾ Și H. Sihleanu a avut de la Boliac un codice miscelaneu din 1826 care, între altele, cuprinde și câteva poezii sub titlul „Noul Erotocrit“, fără text în proză.¹⁾ Se vede că aceste poezii erau traducerea poeziilor adăogate de Dionisie Fotino în al său „Νέος Ἐρωτόκριτος“, căci numai așa, titlul „Noul Erotocrit“ își poate avea explicarea sa. În sfârșit mai avem știre încă despre două mss ale lui Filerot și Antusa. Unul din 1810 se află în posesiunea unui domn Nae Stăncescu,³⁾ iar cellalt, din 1813, a fost al lui Nicolaie Hagî Gavriil Ciurcu din Brașov.⁴⁾

Istoria lui Filerot și a Antusei a fost tipărită după **Edițiile Is-** manuscrisul lui Nae Stăncescu, la 1857 în Brăila, **toriei lui** de R. S. Cămpiniu. E aceeași redacțiune ca și în **Filerot și a** F. Modificările introduse de Cămpiniu, ceea ce în- **Antusei.** suși o mărturisește în prefață, sânt puține și fără nici un gust, iar forma ce-a dat-o povestirii, e o formă imposibilă. Un singur exemplu o va dovedi în de-ajuns. Antusa lui Cămpiniu se plânge împotriva sorții vitrege cu vorbe ca acestea :

„Ah destinație vrășmașă,
Spune-mi ce sânt eu culpașă,
Să-ți rămâiu îndatorată
A-ți sluji ca o servantă.“⁵⁾

Exemple de acestea, în versuri și în proză, se pot scoate din redacțiunea lui Cămpiniu cu duiumul.

1) *Vezi Gaster Gesch p. 339.*

2) *Vezi Gaster Lit. pop. pag. 131.*

3) *Vezi Cămpiniu p. VI.*

4) *Vezi Filerot și Antușa, Ciuzeu, Brașov, 1900.*

5) *Cămpiniu pag. 8.*

Câmpiniu a avut cunoștință de „Noul Erotocrit“ al lui Fotino sau Anton Pann, căci în prefață spune în același fel, că cele povestite nu sânt în măsura a avea vreo influență rea asupra tineretului, ci din potriva pot să-i servească cu pilde bune.¹⁾

La 1900 s'a tipărit, după manuscrisul din 1813 al lui Nicolae Hagi Gavril Ciurcu, în biblioteca populară a librăriei Ciurcu din Brașov, o cărțuție cuprinzând fragmente în versuri de la începutul Istoriei lui Filerot și a Antusei, și anume până la rătăcirea lui Filerot cu prilejul vânătoarei împărătești, supt pretențiosul titlu: „Infocata și nenorocita dragoste a lui Filerot și a Antusei, o povestire foarte frumoasă în versuri, păstrată din bătrân.“ Fragmentele sânt amestecate întreolaltă, tipărite greșit și din ele nu se poate face nici o concluzie asupra manuscrisului, ce cuprins avea.

Altă ediție a lui Filerot și Antusa, într'o formă prescurtată, a apărut la Buzău în 1878, scoasă iarăși dintr'un manuscris și prelucrată de Ecaterina Jantil.²⁾ Regret că această ediție n'am putut-o găsi nicăiera.

Manuscrisele destul de numeroase, precum și edițiile tipărite, arată că Istoria lui Filerot și a Antusei eră o carte populară care se citea foarte mult.

VI. Noul Erotocrit al lui Dionisie Fotino.

Fotino parafrazază pe Cornaro Tot în România, Erotocritul lui Cornaro a avut parte și de-o prelucrare în grecește și anume în *καθαρεύουσα*. E vorba de Νέος Ἐρωτόκριτος de Dionisie Fotino,³⁾ tipărit la Viena în 1818, în două volume⁴⁾, cu frumoase ilustrații, cari au devenit apoi populare pentru înfățișarea eroilor din poema lui Cornaro⁵⁾

1) Conf. Câmpiniu p. V. cu Fotino, vol. I, p. 8' și Pann Erot. introducere

2) Vezi Gaster, Lit. pop. p. 129—130.

3) Despre viața și scrierile lui Dionisie Fotino, vezi Iorga, XVIII, vol II, pag. 104—106, XIX vol I, p. 125 și Iorga, Contribuții la Ist. lit. rom. An. Acad. Rom. Tom. XXIX, Mem. Secf. Lit. (1906) pag. 1—8. De adăogat ar mai fi că s'a născut în Palea Patra în Pelopones (vezi Fotino p. η' unde semnează: Διονύσιος Φωτεινός ὁ ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν τῆς ἐν Πελοποννησίῳ Ἀχαιας) a fost un vestit cântăreț, și a scris multe cărți de muzică bisericească. Anton Pann, care a fost elevul lui Fotino, avea cea mai mare admirație pentru maestrul său, scriind despre el că „a făcut și alte versuri originale care-l vădesc că a fost un bun istoric, poet și ritor“. Vezi Ant. Pann: Basul teoretic și practic al muzicei bisericești sau gramatica melodică, Bucureștii, 1845, pag. XXV, XXVI, și XXVII, nota 1.

4) La începutul vodumului al 2-lea se dă lista prènumerațiilor, în-sirați după rangurile slujbelor ce le aveau.

5) Xanth p. VI.

Fotino nu amintește nicăiri numele lui Cornaro, totuși în prelucrarea sa în ce privește cuprinsul poemei, se ține în tocmai de original, cel mult doară, dacă ici colo, câteva amănunte mai neînsemnate sânt trecute cu vederea. Astfel bună oră, Fotino nu aminteste că Erotocrit și Polidor purtau măști, când se duceau să cânte seara la palatul împărătesc¹⁾; sau nu spune dorința Aretusei, ca Erotocrit să iasă cel dia urmă la sorși, spre a nu mai lua parte la lupta de întrecere ce a rămas să se dea între cei trei biruitori, ca nu cumva să ise întâmple vreo nenorocire.²⁾

Fotino schimbă însă limba, înlocuind dialectul cretan cu limba literară neogreacă. Povestește apoi mult mai pe larg și intercalează o mulțime de cântece, încât numărul versurilor și așa destul de mare în Cornaro, la Fotino sporește în mod considerabil.

Introducerea și epilogul lui Cornaro, Fotino le suprimă, în schimb în introducerea în proză ce-o pune înainte, stăruie asupra pildelor celor bune ce se pot scoate din Erotocrit³⁾, iar în locul epilogului încheie cu felurite coruri, imitate destul de neiscusit după corurile din drama antică.⁴⁾

Cornaro transpune poema sa în antichitatea clasică, nu paradează însă cu cunostinți clasice, precum o face Fotino care schimbă numele populare ale persoanelor în nume clasice și aseamănează pe Erotocrit dintr'odată cu toți eroi clasici, ca Achil, Ercule, Odiseu, Perseu ș. a.,⁵⁾ ceea ce numai valoarea literară a pielucrării sale nu o sporește.

1) Conf. Erot. A v. 617 cu Fotino v. I, p. 55, Pann Erot. I, p. 43.

2) Conf. Erot. B v. 2251—2262 cu Fotino, vol. I, p. 296, Pann Erot. II, p. 148. Mai face să amintim că Fotino, probabil îndemnat de patriotism local, pune în locul lui Dracocardos, care e din Patra, patria lui Fotino, pe Dracomachos să fie prietenul sălbatecului caramanlău Spitholondas. Conf. Erot. B v. 1028 și 1221 cu Fotino, v. I, p. 210—211 și 220, Pann Erot. II, p. 67.

3) Vezi Fotino p. θ-ή, Pann Erot. introducere.

4) Vezi Fotino, vol. II, p. 375—384 și Pann Erot. V, p. 103—110.

5) Conf. Erot. B v. 1261—1266 1437—1352 cu Fotino vol. I, pag. 223, 227, Pann Erot. II, p. 79, 83 și Erot. A v. 1527—1550 cu Fotino, vol. I, p. 104, Pann Erot. I, p. 89, unde se spune că pictura Aretusei făcută de Erotocrit, de ca și de Apelles.

Lui Fotino i s'au și făcut imputări grele pentru felul, cum a făcut prelucrarea sa.¹⁾ În adevăr, Fotino cu toate că Ant Pann îi dă certificatul de bun poet,²⁾ n'a avut scânteia divină a poeziei și a stricat efectul ce ni-l lasă poezia adăvarată și comunicativă din poema lui Cornaro, dând o parafrază prozaică. Totuși nu merită judecata aspră ce i-o face Xanthudidis, căci cu drept cuvânt, însuși Xanth. adoage „αὐτὸ ἔργο τοπνεύμα τῆς ἐποχῆς του“.

Prelucrarea lui Fotino trebuie judecată după spiritul vremii, când a fost scrisă. Limba în care e scris Erotocritul lui Cornaro, n'a fost înțeleasă, de bună seamă, nici de mulți din cititorii săi greci din București, dară mite de cititorii români știutori de grecește. Bănuim că și Grecii îl citeau mai mult în traducerea românești decît în dialectul cretan.³⁾ Că prelucrarea lui Fotino a fost urmărită cu interes, o dovedește mărturisirea sa din prefață, că la îndemnul τῶν ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Βλαχίας, ἐλλογίμων καὶ ἐυγενῶν φίλων μου s'a hotărît să nupăstreze aceeași formă metrică, precum e în original, ci să o varieze.⁴⁾ Că a adaos apoi și mulțime de cântece, mai ales de iubire și de jale, n'a făcut decît să cedeze gustului vremii. Căci cât de gustate erau aceste povestiri interminabile de dragoste nenorocită, ne-o arată faptul, că până chiar și traducerea prelucrării lui Fotino, făcută și tipărită de Ant. Pann, a fost copiată și circulă în manuscrise.⁵⁾ Iar caiete cu cântece de felul celor introduse de Fotino în prelucrarea sa, circulau multe.⁶⁾

Fotino introduce aceste cântece (τραγούδια) ca serenăzi cântate de Erotocrit supt palaturile împărăști. Opt seri de-a rândul cântă Erotocrit câte un cântec de dragoste, arătând iubirea-i puternică și nenorocită sau preamărind frumusețile iubitei sale. Când Erotocrit pleacă în streinătate, trei zile, după o altă cântă

1) *Vezi Xanth. p. IV—V, CXLVIII și CLXXIII care o numește σπρέβλωσις τοῦ πρωτοτύπου (maltratarea originalului).*

2) *Vezi pag. 76 nota 1.*

3) *Astfel ms A a și fost în biblioteca unuia dintre prenumerații din Iași la Noul Erotocrit al lui Fotino, anume Gramaticul Gheorghe Lascar din Pelopones. Vezi pag. 26*

4) *Fotino vol. I, pag. γ' δ'*

5) *Vezi mss 3205—3208 din biblioteca Academiei Române.*

6) *Vezi mss. 877, 3238, 3243, 4425, din biblioteca Acad. Rom.*

în fiecare zi iarăși câte un cântec, deasemenea și la întâlnirile de rămas-bun și după despărțirea întâmplată în urma surghiunirii lui Erotocrit, atât Aretusa, cât și Erotocrit spun iarăși cântece în cari își arată iubirea și nenorocirea lor, invocând natura întregă, ca să ia parte la durerea lor și să le facă dreptate. Când Aretusa e aruncată în închisoare, iarăși spune cântece, blestemându-și soarta. La moartea lui Arist și la rănirea lui Erotocrit, fiecare împărat își jelește eroul său cu cântece asemănătoare bocetelor noastre populare. Ba, odată chiar în mijlocul visului prevestitor, că părinții se gătesc s'o mărite împotriva dorinței ei, Aretusa spune un cântec de tânguire.¹⁾ Astfel Fotino distribue la cântece mai mult decât trebuie, unde se potrivește și unde nu se potrivește.

Cântecele lui Fotino au forme metrice felurite și unele sânt făcute de el după situația dată din Erotocrit, iar altele sânt chiar însemnate cu nota ξέρον.

De unde să le fi luat Fotino? Izvorul direct, cred că numai printr'o întâmplare s'ar mai putea găsi, dacă mai e undeva. Cântece de felul celor introduse în Noul Erotocrit al lui Fotino, circulau, precum am spus mai sus, foarte multe la începutul veacului al 19-lea, în manuscrise și din gură în gură. Ele formau, așa zicând, poezia populară scrisă. Și cum treceau de la un cântăreț la altul, s'au dintr'un manuscris în altul, nu și mai păstrau forma lor veche, ci sufereau mereu schimbări, evoluând în bine sau în rău, după talentul și priceperea cântărețului sau a copistului. Cântecele acestea erau parte cântece populare, parte însă și creațiunile devenite populare ale copiștilor și cetitorilor, mai mult sau mai puțin poeți. Din aceste cântece a luat și Fotino acelea cari i s'au părut potrivite și le-a așezat în Erotocritul său adăogând și el modificările ce le-a crezut de cuviință.²⁾

Fiind aceasta proveniența cantecelor lui Fotino, înțelegem cum de se întâlnesc în ele, în măsură atât de largă, motive din poezia populară, ca invocarea naturii, blestemarea sorții ș. a.,

1) *Fotino, vol. II, p. 154—155, Pann Erot. IV, p. 4—5.*

2) *O asemănare, cel puțin după formă, o găsim între cântecele, din Fotino, v. II, p. 110 și 139—140; Pann Erot. III, p. 100—101 și 129 110 și din F p. 138.*

și acum de se face, că sânt atât de inegale. Căci pe lângă multe versuri prozaice, întâlnim și locuri originale și cu adevărat frumoase, ca versurile în cari se descrie frica îndrăgostitului care se teme să plângă spre a nu-și șterge din ochi icoana iubitei sale¹⁾, versuri ca :

Ζέφυρε δ'ταν τὸ στῆθος τῆς θεᾶς μου τὸ ἰδῆς,
 μὴ ὀροιστικὰ φυσήσης, ἀλλὰ ὡς πυροειδῆς.
 Κι' ἂν σὲ πῆ, πῶς ὅεν ὀροσίσεις, μόνον καίεις σὰν φωτιά,
 στεναγμὸς, εἰπέ, πῶς εἶσαι ἀπὸ μιᾶν πιστὴν καρδιά .

pe cari Pann le traduce :

Oricând întâlnești, zefire,
 Pieptul prea iubitei mele,
 Nu suflă cu răcorire,
 Ci cu foc și vâpăi grele.
 Și de-ți va face întrebare,
 De ce ai suflări arzoase,
 Spune-i că ești o oftare
 Unei inimi crierdincioase.³⁾

Fotino și manuscrisele românești ale Erotocritului.

Circulând, precum am văzut mai sus, multe mss românești cu Erotocritul lui Cornaro, se pune întrebarea, dacă Fotino, la prelucrarea sa, nu s'a folosit și de aceste mss ale Erotocritului românesc. Drept răspuns, putem spune, bazându-ne pe mssele ce le-am studiat în lucrarea de față, că aceste mss cel mult i-au sporit indemnul ce-l primea de la prietenii săi, admiratori ai lui Erotocrit, ca să dea prelucrării sale o formă mai ușoară și mai pe placul publicului cititor. Tot mssele românești i-au servit ca pildă și indemn să intercaleze în Erotocritul său felurite cântece. Totuși ce privește aceste intercalări, e o deosebire între mssele Erotocritului românesc și prelucrarea lui Fotino. În Fotino aproape toate cântecele intercalate sânt streine de original, în mssele românești însă versurile intercalate redau totdeauna textul lui Cornaro. Numai o singură dată întâlnim în mssele românești un cântec care pare să fie introdus din altă parte, care însă nu se găsește nici în Fotino.⁴⁾

Mai e încă o deosebire mare între prelucrarea lui Fotino și mss Erotocritului românesc. Tocmai locurile din original

1) *Fotino I*, p. 48, *Pann Erot. I*, p. 36—37.

2) *Fotino I*, p. 34.

3) *Pann Erot. I*, p. 22—23.

4) *Conf. A f. 155^r M p. 206 207, a f. 54^v cu Fotino II, p. 189.*

pe cari Fotino le desfășură pe larg și le amplifică și le modifică prin cântece și forme metrice felurite, mssele românești le redau în proză și mai pe scurt sau chiar așa ca în original.¹⁾ Iar locurile cari în mssele sânt amplificate sau în versuri, în Fotino se apropie mai mult de original.²⁾ De asemenea în Fotino ca și în original, nu se introduc scrisorile ce și le trimite Erotocrit și Aretusa, o inovație pe care mssele românești însă o au.

O asemănare, făcută cât de pe fugă, între prelucrarea lui Fotino și mssele Erotocritului românesc pe de-o parte și între Fotino și originalul lui Cornaro pe de altă parte, arată vădit că *Fotino a scris prelucrarea sa numai după textul lui Cornaro*, deși nu e exclus ca din mssele românești să fi primit oarecari pilde și îndemnuri. Faptul acesta ni-l mărturisește de altfel însuși când spune în prefață că poema fiind scrisă în dialectul cretan, nepricteput de cei mai mulți, s'a văzut îndemnat să o prefacă în limba neogreacă literară.

V. Noul Erotocrit al lui Anton Pann.

**Ant. Pann
traduce pe
Fotino.**

Prelucrarea lui Fotino a fost tradusă în românește de Anton Pann³⁾ dimpreună cu unul Tudorache Iliad⁴⁾ și tipărită în Sibiu la 1837⁵⁾ în 5 tomuri, sub titlul „Noul Erotocrit” compus în versuri de Anton Pann“. La sfârșitul fiecărui tom, Pann adoage și alte

1) Conf. *Erot. p. 24* Σολδαῖνοι cu A f. 14v-15, *Fotino I*, p. 54-55, *Pann Erot. I*, p. 42-43. *Erot. p. 31-32* ποιητής cu A f. 19, *Fotino I*, p. 64-65, *Pann Erot. I*, p. 52-53. *Erot. p. 32-34*: 'Αρετούσα cu A f. 20r-21r, *Fotino I*, 66-68, *Pann Erot. I*, p. 53-55. *Erot. p. 38-40* ποιητής cu A f. 24, *Fotino I*, p. 74-78, *Pann Erot. I*: 61-64, etc.

2) Conf. *Erot. p. 54-55* ποιητής cu A f. 33v-35r, *Fotino I*, p. 104, *Pann Erot. I*, 89, *Erot. p. 58-60* 'Αρετούσα cu A f. 36-38r, *Fotino I*, p. 110-113, *Pann Erot. I*, 94-97. *Erot. p. 66-67* 'Ερωτόκριτος și ποιητής cu A f. 41v-44r, *Fotino I*, p. 120-122, *Pann Erot. I*, p. 103-105. etc. În ultimele două note, neavând la îndămnând ediția lui Xanthudidis, citatele din *Erotocrit* sânt date după ediția din 1862, apărută în Veneția în tipografia grec. τοῦ Φοίνικος.

3) *Despre viața și opera lui Anton Pann, vezi G. Dem. Teodorescu, Viața și activitatea lui A. P., București 1893 și Operele lui A. P., recensiu bibliografică, București 1891. Despre numele lui adăvărât: D. Russo, St. și Crit. p. 44, nota 2. Despre importanța sa literară: Iorga XIX, vol. I, pag. 230-236.*

4) *Vezi „Numele domnilor prenumerații” la sfârșitul tomului al doilea. Între prenumerații din București e trecut cu 5 exemplare hârtie velină și 5 hârtie ordinară, ca ultimul „Tudorache Iliad, ajutătorul la traducerea aceștii istorii”.*

5) *O ediție a 2-a, Sibiu 1867, e citată de M. Gaster Lit. pop. p. 131, pe care însă n'am putut-o afla nicăiurea.*

poezii și cântece atât de ale sale, cât și de ale altora, de pildă Petrache Naniescu, P. Mumuleanu ș. a.

Pann amintește pe autorul originalului numai în versurile către cetitori, când spune :

Astă poezie în limba grecească
S'afllă 'nprăștiată 'n Țara românească,
Ca, ceea ce este 'n București lucrată,
Trasă din altă și adăogată
De Dionisachi Fotino serdarul,
Cum și la lumină dată cu tiparul.

Nefiind tipărită și în românește, ci numai în manuscrise, fie în versuri, fie în proză, dar neisprăvită, și indemnat fiind adese ori și de mulți prietini, a găsit cu cale să lucreze le dînsa, ca să nu șadă de geaba, când n'avea treabă.

Astfel cu încetul luă săvârșire,
Iat'o și ieșită de sub tipărire.
Primiți-o dară câți doreați de dînsa,
Și moral culegeți c' albina dintr'însa,
Să fiți sănătoși.

Anton Pann.

Se vede că ajutorul dat la traducere de Tudorache Iliad n'o fi fost așa de însemnat și se va fi restrâns mai mult la partea mehanică, încât nu-l mai amintește. Pann traduce apoi în întregime introducerea lui Fotino, semnându-se *autorul*.

Anton Pann când a scris noul său *Erötocrit*, n'a avut înaintea sa nici vreun manuscris al *Erötocritului* românesc, nici originalul lui Cornaro. Noul *Erötocrit* al lui Anton Pann e o traducere fidelă, în versuri, a textului din Noul *Erötocrit* al lui Dionisie Fotino și Pann nu-și permite nici o schimbare sau modificare și nu adoage nimica de la el, cel mult doară dacă schimbă în vreocâteva locuri forma metrică în adaosurile lui Fotino¹⁾. Noul *Erötocrit* al lui Ant. Pann nu are a face nimic cu vreunul din mssele românești, fie ale lui *Erötocrit*, fie ale lui *Filerot* și *Antusa*, așa încât e o greșală, când M. Gaster scrie : „So lautet (adecă *Noul Erötocrit*) die Bearbeitung des Dio-

1) Conf. *Fotino I*, pag 34—35 cu *Pann Erot. I. p. ag. 22—23*; *Fotino II*, pag. 154—155 cu *Pann Erot. IV*, pag. 4—5.

nisie Fotinó, welche von Anton Pann ebenfalls in Reimen als *Filerot*, Sibiu 1837, wahrscheinlich ein wenig veränderter Text einer älteren Handschrift, gedruckt wurde“.¹⁾

Traducerea lui A. Pann, deși în versuri, e mai mult proză rimată decât poezie. Versurile sânt nesfârșit de multe și „adormitoare“. Dacă întâlnim câteo scăpărare poetică, câteo vorbă de spirit, pe lângă multe de prost gust, acestea sânt înecate în povestirea afănată și lungită prin vorbărie fără sfârșit, ceea ce, la urma urmei nu e vina atât de mult a traducătorului, cât a originalului pe care-l traduce. Astăzi cu greu s'ar mai găsi cititori pentru astfel de povestiri. Totuși, în vremea când s'a făcut și mulți ani după aceea, traducerea lui A. Pann a fost citită mult și chiar copiată. În biblioteca Academiei Române se află patru mss cuprinzând tomul 1, 2, 4 și 5 din Noul Erotocrit al lui Anton Pann.²⁾ Mssele au fost copiate în Brașov de Dimitrie. D. Ianovici în timpul de la 5 Oct. până la 3 Noemvrie 1842. Și cu siguranță eră și tomul al 3-lea, care lipsește.³⁾

1) *Vezi Gaster Gesch pag. 339. Aceeași greșală e și în Gaster Lit. pop. p. 131: „In Erotocritul lui Anton Pann și acțiunea a fost preluată în versuri, cuprinsul este asemenea cu Filerot“.*

2) *Vezi mss nrele 3205, 3206, 3207 și 3208.*

3) *Ca și în tomurile lui Anton Pann, la sfârșitul manuscriselor se adaog felurite poezii și cântece populare sau și de altele mai răspândite, precum e CĂNELE SOLDATULUI de Gr. Alexandrescu (ms 3207 p. 134, fără a se indica autorul).*

Mai amintim cunoscutul cântec al TURTURELII AMARÎTE (ms 3205 p. 104) care nu-și are originea în poezia populară, ci în scrierea bizantină Physiologos (Vezi Russo. St. și Crit. p. 23—26) și poezia patritică: SABIA LUI TRAIAN:

Ah, Sabia lui Traian

Într'o mână de Roman

Mai învârte-te odată

Să cuprinză lumea toată (ms 3205 d. 122).

Vrednice de amintit, pentru-că au fost scrise la Brașov, sânt „VERSURI A LUI ALEXANDRU GHICA VOEVOD“

Veniți, toți copii,

Çun cuget curat

Jurământ să facem

Tronului înalt

At prințului nostru

· · · · ·
Alexandru Ghica · · · · ·

Prințul românesc.

(Vezi continuare pe p. 63).

VI. Vlahii din Erotocritul lui Cornaro.

Împăratul İracli urgisește greu pe Erotocrit, pentru-că a îndrăznit să iubească odraslă împărătească. Dușmani puternici însă năvălesc în țara lui, de ajuns până supt zidurile cetății împărătești, și din această mare primejdie îl scapă tocmai cel urgisit. Această acțiune, brodată cu motive populare din cele mai obicinuite ¹⁾, e firească și foarte potrivită pentru felul cum concepușe Cornaro poema sa. Nouă însă ne vine pe limbă întrebarea cum de a ajuns un poet din evul mediu să puie în poema sa romantică, pe care a scris-o în patria sa, în Creta, tocmai pe Vlahii cari să vie ca dușmani asupra Atenei, având doară la îndemână atâtea alte popoare mai potrivite pentru treaba aceasta sau cel puțin tot atât de potrivite ca și Vlahii? Și apoi cari Vlahi să fie aceștia? Cornaro însuși nu ne dă nici o deslușire care ar putea satisface curiozitatea noastră.

Au trecut trei ani deplin, de când Arctusa e urgisită în temniță, iar Erotocrit în surghiun, departe unul de altul, însă ou gândul mereu lângă olaltă, când de-odată :

Φέρνουν οἱ χρόνοι κ' οἱ καιροί, ποῦ κατατάσσει λίγα,
 'ς μάχην ἐπιάσῃ ὁ Βασιλεὺς μὲ τοὶ Βλαχιαῖς τὸ Ρῆγα.
 Γιὰ μιὰ χώρα 'χου διαφορὰ, κ' εἰς ὄχθριταν ἐμπήμα,
 Κι ὁ γεῖς τ' ἄλλου λογαριασμὸ σὲ τοῦτο δὲν ἐγγίμα.
 Καθημερὸν ἐπλήθηνεν ἡ - ὄχθριτα κ' ἡ μάχη,
 Κι ὁ γεῖς κι ὁ ἄλλος ἤθελε 'ς νεκρὸς τῆ χώρα νὰ 'χη.
 Ἐμπαίνουσιν εἰς τὰ βαθιὰ κ' εἰς τὰ κακὰ μαντᾶμα,

*Supt ale lui steaguri
 Fieșce voinic
 Sângele să-și verse
 Pân'la cel mai mic, (ms 3205 p. 125).*

și două poezii erotice grecești, dintre care una are tot un vers grecesc și unul românesc :

Φῶς μου, φῶς μου εὐσπλαγγίσου

Și nu mă tot pedepsi

Καὶ ἐλπίζω πῶς θὰ λάβῃς

De la mine cc-ı gândi ș. a. m. d. (ms 3207 d. 133).

Poeziile grecești sânt o dovadă că, pe la 1842, colonia greaca din Brașov eră încă destul de puternică și numeroasă.

1) Vezi P. Ispirescu : *Legendele sau basmele Românilor, Minerva București 108 vol. I. pag. 240—248 și 263—270 (Ediția ilustrată).*

Καταρδινιάζον - πόλεμο, μαζώνουν - τὰ φουσαῖα
 Ο Βασιλέας τσι Βλαχιάς δέ στέκει ν'ανιμένη,
 λαὸν ἐμάζωξεν-πολύ, κ' εἰς τὴν Ἀθήνα πηγαίνει.
 Τεντών' ἀπόξω στὰ τειχιά, τὴ χώρα φοβερίζει,
 μὲ καρβαλλάρους καὶ πεζοὺς τσι κάμπους τριγυρίζει,
 Ἦκαψε δάση καὶ χωριά, κι' ἀθρώπους ἔχμαλωτίζει,
 κιὸ πόλεμος ὁ φοβερός μὲ σκοτωμούς ἀρχίζει,
 Βλαδίστρατον-τὸ λέγασι τοῦτον-τὸν-ξένο Ρῆγα,
 πολλὰ τὸν ἐπαινούσανε κεῖνοι, πού τὸν ἐσιμῆγα.
 Ἐβχε φουσαῖα δυνατὰ κ' ἡ μιὰ μερὰ κ' ἡ ἄλλη,
 γιὰτὶ κ' οἱ δύο 'σα μπορετοὶ καὶ βασιλοὶ μεγάλοι.
 Στό 'να φουσαῖτον ἦσανε κ' εἰς τ' ἄλλ' ἀντρωιμένοι,
 Κι ὁπού 'χε χάσει σήμερο, τοδε ταχιά κερδαίνει.

(Δυ 851—870, Xanth. p. 266—267)

Adecă : „Vremea și anii cari sânt puțin statormici, aduc de se prinde în luptă Impăratul cu Domnul Vlahiei. Au ceartă și au căzut la dușmănie pentru o cetate, și în privința aceasta i ci unul nu voia să se uite la socoteala celuilalt. Zi de zi, dușmănia și lupta se măreă și unul și altul doreă să aibă orașul spre biruință. Întră la adânci și rele gălcevi, se pregătesc de războiu și strâng oști. Impăratul Vlahiei nu stă să aștepte, strânse norod mult și merge spre Atena. Intinde corturile afară supt zidurile cetății și bagă frica în Țară, încunjură cu călăreți și pedestrași câmpiile, arse pădurile și satele și duce în robie oameni și războiul înfricoșat cu omoruri începe. Vladistrat se chemă împăratul acesta strein și mult îl laudau cei ce s'au întâlnit cu el. Și o parte și celaltă aveă oști tari, căci amândoi erau împărați mari și puternici. Și într'o oaste și în cealaltă erau viteji; și care a pierdut astăzi, câștigă mâne“.

Toată lupta, până la sfârșitul ei, e descrisă în termeni comuni, fără vreo indicație precisă și fără vreo trăsătură caracteristică pentru Vlahii și împăratul lor. Pe la mijlocul luptei intervine și nepotul lui Vladistrat. Acesta e un viteaz mare, cu numele Arist, și s'a pornit din Francia¹⁾, adecă din apus²⁾, să vie

1) Xanth. Erot. Δ υ. 1259: ὁχ τὴν Φραγγιάν ἐμίσσεψε.

2) Vezi Murnu, pag. 17. notă „Φραγγία e expresia populară pentru statele apusene, în special catolice“. De aceea și spune Fotino în preluarea sa că Arist vine din Italia.

întu ajutor unchiului său. De sigur, amănunte cari nu dezleagă întu nimic chestiunea pusă. Dimpotrivă, numele grecesc Arist arată că acest personagiu nu ne poate da nici un indiciu istoric și că e numai o plămuire poetică a lui Cornaro, care aveà nevoie de un viteaz care să se ia la luptă dreaptă cu Erotocrit, spre a-și promovà desfășurarea acțiunii din poema sa.

Dar nici traducerile și prelucrările românești ale lui Erotocrit nu dau nici o lămurire. În loc să ne lumineze care să fie pricina ce l-a îndemnat pe Cornaro să introducă pe Vlăhi în poema sa și în loc să ne dea vreun indiciu, ca să cunoaștem la cari Vlăhi s'a putut gândi autorul lui Erotocrit, sânt mai de grabă în măsură a complică și mai mult dezlegarea acestei chestiuni. **A M a** redau locul din Erotocrit, unde se ivesc Vlăhii, ca și în original, fără vreo lămurire sau modificare deosebită.

„Deci aduc¹⁾ și vremile cu învârtegirea lor multe pricini; așa și împăratul Athinii, luându-se în mânia cu împăratul Vlahilor pentru un oraș bogat²⁾ amândoi au intrat în dușmănie și nici au vrut să mai aștepte sau să se mai socotească, ci au început din zi în zi a se înmulți mâniile și dușmăniile. Și amândoi pohteà ca acel oraș și cetate să se ia cu biruință, fiindcă³⁾ fără războiu nu se puteau învoi, că unul cereà să o ia el, iar altul cereà să o ia cela. Și așa intră la adânci gâlcevuri⁴⁾ și la rele vești.⁵⁾ Deschid războiu și strâng oști. Dar împăratul Vlahiei⁶⁾ nu așteptă, până să se gătească și celalalt⁷⁾ împărat sau să-i dea și lui de veste, ci de grabă își strânge⁸⁾ norod mult și viind întră în țara Athinii, jăfuind și scuturând⁹⁾ marginile țării, ca să înfricoșeze vestea Athiniei. Și ocoleà¹⁰⁾ orașile prin pre-

1) Aduce A M, aduci a.

2) Cu învârtigirea lor, unde luându-l în mânia împărat Athinii cu împăratul Valah pentru un oraș bogat A M.

3) amândoi poftesc ca ael oras să fie hotărre și biruința cetăței sale, fiindcă a

4) gâlcevi a

5) și la rele vești om. a.

6) Oști. Pentru care împăratul valah A M

7) celalant a

8) și-au strâns a

9) norod mult și fără a mai înștiință, veni și intră în Athina și ncepe a jăful și a scutura marginile A M

10) Athinii, ocolind A ocolește M

giur¹⁾ cu călărime și pedestrași,²⁾ arzând orașele și tăind oamenii și mare rău făcea locuitorilor³⁾ acei țări.⁴⁾ Pe acestu împărat îl chemă Vladistrat și mult îl laudă toți. Lovindu-se⁵⁾ oștile într'aceia zi, făcură mare războiu cu Alhenienii, fiindcă amândoi erau puternici și mari. Însă la unul eră oastea foarte multă, iar la altul erau mai puțini oareșce, dar mai viteji. Și cela ce astăzi pierde, mâine câștigă⁶⁾“ (A foaia 159^{rv}, M p: 213—214 și a foaia 56^v).

Astfel **A M a** nu lămuresc întru nimic chestiunea, **B C** însă o incurcă și mai mult, punând în locul Vlahilor pe Unguri. **A M a** continuă povestirea, fără întrerupere, ca și în original, **B C** însă încep a povesti lupta dintre Iraclii și Vladistrat sub un titlu deosebit care e:

„*Inceputul bătăliei lui Iraclie împărat și cu craiul Ungurilor.*”

Dar într'aceia vreme s'au ridicat craiul Ungurilor Vladistrat, cu multă oaste asupra lui Eraclie, pentru o cetate foarte frumoasă. Care fiind foarte mândios, au mers Vladistrat, craiul Ungurilor, cu oaste nenumărată și au întins corturile oștii aproape de Athina, ca o jumătate de ceas. Și câte țări erau ale lui Eraclie, toate le-au călcat și le-au lăsat tot pustii. Și așa a început o strașnică bătălie în toate zilele și nici unul nu se cunoștea biruitoriu și bătăuș.“ (B f, 101^r, C p. 114).

Care să fi fost pricina ce l-a determinat pe autorul preluurării **B C** să înlocuiască pe Vlahi cu Ungurii?

Fotino în al său Νέος Ἑρωτόκριτος înlocuește Vлахia din originalul lui Cornaro prin denumirea clasică *Misiodacia*, explicându-o pe aceasta prin denumirea vulgară *Cușovlahia*.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ, παρ' ἐλπίδ' ἀκολουθεῖ,

διὰ μίαν ἐπαρχίαν, πόλεμος νὰ κηρυχθῆ.

1) de prin prejuri a

2) călărași și ped. M cu călărime și pedestrași om, a

3) pedestrași și așa încep (Incepeă M) a arde orașile și a tăia oamenii, făcând mare răzurăture (m. raz. face M) maiatalilor (mahlalelor M) și locuitorilor A M

4) acestui finut M

5) Căci că lor. M

6) îl chema Vladistrat. Și amândoi împărașii eră puternici și mari, însă la împărat Vladistrat era oaste mai multă, iară la împăratul de Athina, adecă Eraclii, eră oșteni mai puțini dar mai viteji a.

Ἔνας Μισιοδακίας, βασιλεὺς γειτονικός,
 (ταύτην καὶ Κουτζοβλαχίαν λέγουν καταχρηστικῶς).
 Ἐχοντας φιλονεικίαν καὶ διχόνοιαν πολλή
 μετὰ τοῦ τῶν Ἀθηναίων βασιλέως Ἑρακλῆ,
 Στρατεύμα εἶχε συνέξῃ, αἰφνιδίως ἰκανόν,
 καὶ ὑπὸ τὰ τείχη ἄμα ἔφθασε τῶν Ἀθηναίων.
 Βλαδιστράτης ἐκάλείτο, εἰς τὸ ἄκρον ἰσχυρός,
 ὄθεν ἄρχισε τὴν πόλιν νὰ στεναχωρῇ σκληρῶς.

(Fotino, vol. II, p. 199).

Ca să dăm câte o probă din toate versurile în românește ale Erotocritului lui Cornaro, mai cităm încă și traducerea acestor versuri din Fotino, făcută de Ant. Pann. Iată-o :

Intr' aceasta tot d'odată fără a nădăjdui
 S-a 'ntâmpat un războiu grabnic de a se publicui,
 Cu un al Misiodachii împărat învecinat,
 (Acestui neam ce pe urmă Cuțovlahi nume i-a dat)
 Având pentru un ținut intrigi și dispute ne'ncetat,
 Cu acesta al Atenii Eraclie împărat.
 Strânse oștire multă și fără veste viind,
 Sub zidurile Atenii s'ășezat nezăbovind.
 Vladistrat eră anume, puternic desăvârșit,
 Care începù cetatea a o strămtoră cumplit.

(Pann Erot. IV, p. 50).¹⁾

Precum Fotino a înțeles supt Vlahii lui Cornaro pe Macedo-Români și i-a numit Misiodaci sau Cuțovlahi, tot așa se vede că și Hristodor Ioanu din Trapezunt, traducătorul versiunii **B C**, a înțeles supt Vlahii din original pe Unguri, făcând o confuzie între amândouă denumirile²⁾, sau că perlucrătorul de mai târziu al traducerii lui Hristodor Ioanu a înțeles sub Vlahi pe Românii din Țara-românească și, părându-i-se nepotriviti ca asediatori ai Ate-

1) Am citat același loc din Cornaro în toate versurile lui, cu intențiune mai pe larg, spre a servi drept probă, cum a lucrat fiecare traducător și perlucrător al Erotocritului deosebi.

2) Denumirea de Ungro-Vlahia a Țărilor-românești se poate să fi contribuit încă la sporirea acestei confuzii. În adevăr, în viața sf. Nifon Neagoe e numit și Ighimonul PANONIEI, iar Țara-românească MISIEA, vezi Russo El. p. 21 nota 3. În istoriografia bizantină, Ungurii au nu mai puțin de 6 denumiri diferite. Vezi J. Dalkó: Die auf Ungarn bezügl. Volksnamen bei den Byzantinern, in Byz. Zeitschr. 21 (1913) p. 473—474. Vlahii nu se găsesc printre aceste denumiri, însă numele de Daci li s'a dat și Ungurilor. Vezi Russo El. p. 22.

nei, i-a înlocuit cu Ungurii. Aceste două posibilități sânt mai probabile. Oricum, un răspuns precis și definitiv de ce au fost înlocuiți în B C Vlahii cu Ungurii, nu se poate da, lipsind orice dovezi sau mărturii suficiente.

Totul ce am spus însă până acuma, tot nu ne-a lămurit încă, de ce Cornaro având nevoie de dușmani puternici, cari să aducă în mare primejdie pe împăratul Atenei Iracli, i-a găsit pe aceștia tocmai în Vlahi și în împăratul lor Vladistrat. Cu siguranță că Cornaro putea să aleagă orice alt popor, fiind doară vorba de o operă literară, fără ca opera sa să sufere din cauza aceasta vreo scădere. De aceea, deși din aducerea Vlahilor în poema sa cu greu s'ar putea face vreo deducție de ordin istoric, totuși trebuie să fi fost și un oarecare motiv special, care a determinat pe autor, ca să-i aleagă tocmai pe Vlahi.

N. Politis, profesor la Universitatea din Atena, e de părerea chiar că amintirea Vlahiei ar putea fi un indiciu istoric, și de oare ce Țara-românească a ajuns în anul 1391, tributară Turcilor, aceasta ar fi o dovadă că Erotocritul, sau cel puțin primul sâmbure al lui, e anterior acestei date.¹⁾ Cred că astfel de deducții nu se pot face dintr'o simplă amintire a unui popor într'o operă literară. Un lucru e însă sigur, că atât Cornaro cât și cititorii săi trebuie să fi avut, fie în urma unor fapte istorice sau numai în urma unor legende, astfel de știri despre Vlahi, încât povestirea sa să pară oarecum verosimilă și nu imposibilă.

De asemenea e greu de admis că autorul Erotocritului supt denumirea de Vlahi ar fi înțeles alt popor decât pe Români sau numai simplu *nomazi* și *păstori*²⁾. Am văzut că Politis crede că Cornaro s'a gândit chiar la Țara-românească. Fotino dimpotrivă spune că Vlahii din Erotocrit sânt Macedo-românii. De aceeași părere e și Xanthudidis,³⁾ care adoagă însă că nu știe de unde

1) *Xanth. p. XXXIV.*

2) *Murnu p. 13 și nota 1 și p. 60.*

3) „Βλαχία. Διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐδηλοῦτο κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχὴν ἡ Θεσσαλία καὶ μέρος τῆς πλησιοχώρου Μακεδονίας (ἀπὸ Θεσσαλονίκης καὶ ἐντεῦθεν) κατεχομένη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑπὸ τῶν λεγομένων Βλάχων, „φυλῆς μυστηριώδους καὶ περιέργου“ (citat după Miler-Dămprou *Ἱστορία Φραγκοκρατίας Α 11*) ὡν ἀπόγονοι θεωροῦνται οἱ σημερινοὶ Κουτσβόλαχοι τῶν χωρῶν αὐτῶν.“ *Xanth. pag. 376—377*
Trebuie să mărturisească că nu prea pot pricepe cum în anul 1915, după cercetările lingvistice și etnografice ce sau făcut asupra Macedo-Românilor, să se mai poată spune că Vlahii medievali sânt „o semănție misterioasă și curioasă“. Că mai pot fi discuții asupra locului unde s'a ivit pentru întâia oră în mase compacte neamul românesc, fie în stânga sau în dreapta sau chiar pe amândouă malurile ale Dunării, sau asupra felurilor emigrării ale Românilor, aceasta o credem dar că s'ar mai putea trage la îndoială originea Vlahilor din Peninsula balcanică, aceasta nu se mai poate admite.

și-a luat Cornaro cunoștințele sale asupra Vlahilor, întru cât nu s'a putut află izvorul nemijlocit al celor spuse de el, și nu se știe dacă în genere există acest izvor. Cred că nu există și că totul ce se spune despre Vlăhi: că ar fi avut o ceartă cu Atenienii pentru o cetate și că din cauza aceasta au năvălit până supt zidurile Atenei și că împărăția lui Vladīstrat s'ar fi mărginit cu împărăția lui Iracli, sânt numai plăsmuiri poetice. Singurul adevăr istoric care rămâne, e, precum am spus, că faima despre Vlăhi, fie în urma unor fapte istorice săvârșite de ei, fie în urma unor legende plăsmuite în jurul numelui lor, trebuie să fi ajuns până în Creta, fiind destul de răspândită.

Să fie aceștia Vlăhii din Peninsula balcanică? E drept că Românii din Tesalia au încercat în veacul al XI-lea o răscoală mpotriva împăratului din Bizanț, supt conducerea protospatarului Niculița.¹⁾ Mai cunoscută e încă răscoala, de la sfârșitul veacului al XII-lea, a populației românești din Balcani de sub conducerea fraților Petru și Asan.²⁾ Cu siguranță însă aceste isprăvi întâmplăte cu veacuri în urmă, n'au ajuns să fie populare în Creta și cu greu să fi știut ceva despre ele autorul lui Erotocrit.

E drept că numele savant și oficial *Tesalia* a fost înlocuit, din veacul al XIII-lea până după venirea Turcilor, prin *Μεγάλη Βλαχία*³⁾ și că chiar părți din munții Etoliei și Acarnaniei au avut numele de *Μικρά Βλαχία*.⁴⁾ Aceste vechi numiri geografice bizantine cu greu vor fi fost cunoscute cretanului Cornaro de supt stăpânirea bizantină. Și chiar dacă le va fi știut, cred că nu e un motiv îndestulător, spre a-l determina, ca să introducă pe Vlăhi în poema sa.

Altceva, și anume ceva foarte bățător la ochi, nu s'a subliniat încă de nimeni. Toate porsoanele adevăte din Erotocrit au nume curat grecești. Chiar și domnul Sclavoniei, adevăte al Slaivilor de sud,⁵⁾ primește de la Cornaro clasicul nume grecesc de Tripolemus, singur numai împăratul Vlahilor e numit *Vladīstratos*.

1) Murnu p. 92—106 și 211—213.

2) Murnu p. 222—225 și G. Murnu. *Din Nichita Acominatos Honiatul*, în *Anal. Acad. Rom. Tom. XXVIII, Mem. Secț. Ist. p. 376*.

3) Murnu. 23.

4) Murnu p. 20 nota 1.

5) Xanth. 2. 374 sub voce Σχγαβουνα.

În partea a doua a acestei formațiuni hibride e grecescul στρατός dar în partea întâia e evident numele *Vlad* care derivă din paleosl. *vlasti* a domni¹⁾, un nume așa de obicnuit la domnii Țării-românești din veacul al 15-lea. În răstimpul de la 1364—1535 au fost în Țara-românească nu mai puțin de 8 domni cu numele *Vlad* și cu numele *Vladislav*²⁾

Cu greu ne putem inchipui, ca întrebuițarea numelui *Vlad* să fie numai o întâmpinare și mai de grabă inclinăm a crede, ca și N. Politis, că Cornaro cu Vlahii din Erotocrit, s'a gândit la Țara-românească.

Se pune însă acuma întrebarea, când și sub ce împrejurări să fi ajuns faima Țării-românești așa de răspândită în Grecia, încât să fi putut pătrunde până în Creta. Aceasta nu poate fi decât epoca lui Mihaiu-Viteazul Acest domn român, care în vremea lui n'a fost așa de popular la propriul său popor,³⁾ a ajuns, în viață fiind, foarte popular la Grecii din Peninsula balcanică. Doi Greci contiporani i-au făcut în grecește două poeme de preamărire, dintre cari cea a lui Stavrinou a ajuns o carte populară,⁴⁾ iar despre autorul celeilalte poeme, Gheorghe Palamed, se crede că a fost chiar cretan.⁵⁾

- Grecii din vremea lui Mihaiu-Viteazul și-au legat mari nădejdi de spada Domnului român, că le va da înapoi stăpânirea asupra Constantinopolului.⁶⁾

1) Vezi Fr. Miklosich, *Etymol Wörterbuch der slav. Sprachen*, Viena, 1886, pag. 378 sub v. *VELD*.

2) Vezi N. Iorga, *Geschichte des rum. Volkes*, vol. II, p. 529—530.

3) Vezi N. Iorga, *Soarta faimei lui Mihaiu-Viteazul, conferință*, București 1919, pag. 8—12.

4) „En outre, les nombreuses éditions de celui de Stavrinou sont une preuve irrécusable de l'immense popularité dont Michel le Brave a joui en Grèce pendant plus de deux siècles”. *Legrand Bibl. vol. II, p. LXXII și pag. LXXXII*, unde se citează începutul unei poezii populare grecești despre Mihaiu-Viteazul.

5) Vezi *Legrand Bibl. Vol. II pag. LXXXI și Iorga, XVIII, vol. II, pag. 609 O. Tafrali: Poema lui Gheorghe Palamed, București 1905, p. 2 nota 3 crede că argumentul (adecă urme de dialect cretan în poema lui Pal.) adus de Legrand pentru originea cretană a lui Palamed, în lipsa altor probe, nu este convingător.*

6) Vezi Hurmuzachi, *Documente*, vol. XII, pag. 370, n -rul DLXII: „duce Michaelae vauvoda tota Macedonia adeoque Graecia iugum Tyranny excutiant”. Apoi *Cronică lui Mateiu al Mirelor, v. 2326—27 (ed. Legrand Bibl. vol. II, pag. 314)*:

κῆμεῖς τὸ θάρρος ἔχομεν εἰς τὸν νελεῖ Μιχάλη,
 νὰ τὸ ἐβγάλη μὲ σπαθὶ καὶ μᾶς νὰ μᾶς τὸ δώσῃ.

Mai vezi și Iorga, *Soarta faimei lui M. V. p. 16 și Faze sufletești și cărți reprezentative la Români, cu specială privire la legăturile „Alexandriei” cu Mihaiu-Viteazul, An. Acad. Rom. Tom. XXXI, Mem. Sect. 915) p. 582.*

În sfârșit Xanthudidis a băgat de seamă asemănarea ce este între înmormântarea lui Arist din Erotocrit și între descrierea înmormântării lui Andreiu Băthory din poema lui Stavrinus.¹⁾

Dacă deci Vichenție Cornaro, autorul Erotocritului, a introdus în poema sa pe Vlăhi supt influența faimei ce o avea Țara-Românească pe timpul domniei lui Mihaiu-Viteazul, atunci am dobândit și o dovadă pentru datarea lui Erotocrit. Prin această dovadă se confirmă datarea, propusă din motive lingvistice de Gh. Hatzidachis, adevărat sau sfârșitul veacului al 16-lea sau începutul celui de al 17-lea, ceea ce coincide cu timpul domniei lui Mihaiu-Viteazul, care a domnit de la 1593—1601. De fapt, în timpul acesta a trăit un notar al orașului Sitia din Creța, cu numele Βιτξέντζος Κορνάρου, precum arată dosarele scrise de el în Sitia între anii 1619—1635, cari se păstrează și acuma încă în arhivele statului venețian.²⁾

VII. Încheiere.

Recapitulând cercetările asupra Erotocritului românesc, trebuie să spunem că s'au dobândit următoarele rezultate:

1. *Erotocritul lui Cornaro* a fost introdus la Români de Grecii ce au venit în număr mare în țările românești, mai ales în cursul veacului al 18-lea, și a fost tradus în românește de două ori. Odată, de un Grec din Trapezunt, cu numele *Hristodor Ioanu*, cam între anii 1770 și 1780, iar altă dată de un traducător român. Traducerea lui Hristodor Ioanu nu ni s'a păstrat în forma ei originală, ci într'o prelucrare cu localizări, probabil a lui Vasile Vârnav.

2) Ultima formă a prelucrărilor Erotocritului românesc e cartea populară *Filerot și Antusa* care își ia partea principală a conținutului din Erotocrit, completează însă în chip vădit și din alte cărți populare, ca Alexandria ș. a.

Prin urmare, cărțile populare, cărora încă nu li s'a dat importanța cuvenită, în veacul al 18-lea erau nu numai citite mult

1) Conf. *Erot.* Δ v. 1941—1942 cu Stavrinus, v. 701—710; *Xanth.* pag. 448, 48. Cu greu însă s'ar putea face concluzia că Cornaro a cunoscut poezia lui Stavrinus. Asemănările sânt mai de grabă loci communes obitaniui.

(2) *Vezi Xanth pag. LXX.*

și copiate, ci chiar prefăcute și compilate. Acesta e un fapt foarte interesant pentru istoria literaturii românești și merită să fie urmărit la fiecare carte populară în deosebi.

3) *Noul Erotocrit* al lui Anton Pann nu e decât o traducere fidelă a lui Νέος Ἐρωτόκριτος al lui Dionisie Fotino.

4) „Νέος Ἐρωτόκριτος“ al lui Dionisie Fotino e o parafrază amplificată în limba litejară neogrească a Erotocritului lui Cornaro scris în dialectul popular cretan. Fotino a avut înaintea ochilor textul original al lui Cornaro, iar o utilizare a manuscriselor românești existente n'ă avut loc.

5) Cornaro când a introdus pe Vlăhi în poema sa, s'a gândit la Țara-Românească din stânga Dunării. Aceasta s'a putut întâmpla numai în epoca lui Mihail-Viteazul (1593 - 1601). Astfel datarea Erotocritului, propusă de Gh. Hatzidakis din motive lingvistice, primește o nouă confirmare.

Nu pot sfârși această mică cercetare decât cu dorința și îndemnul ca scrierile populare românești cari stau până acuma aproape toate în manuscrise, să fie tipărite în ediții critice bine îngrijite. Căci numai astfel, când cărțile populare vor fi studiate și editate, se va putea scrie și istoria literaturii populare scrise, ceea ce nu s'a făcut până acuma decât într'o măsură neîndeplătoare de M. Gaster care a avut fericirea de a dispune de o colecție mai mare de manuscrise.¹⁾

1) D. profesor N. Bănescu ne-a atras atenția asupra recentei lucrări a lui H. Pernot, *Etudes de littérature grecque moderne, 2e série: le roman crétois d' Erotocritos, André Kalvos, autobiographie d' André Laskaratos, Paris, Garnier, 1918.* Nu mi-a fost cu puțință a o avea încă la timp spre a lua în băgare de seamă rezultatele lucrării lui Pernot. De asemenea nu mi-a fost cu puțință să văd ms. cu File-rot și Antusa, copiat în 1826 de Constantin Racoviță, semnalat de d. N. Jorga în *Studii și Documente vol. XVI, p. 22, asupra căruia mi-a atras atenția d. profesor S. Pușcartu după ce lucrarea a fost dată la tipar.*